

OSMANLICADA MOĞOLCA KELİMELER

OSMAN NEDİM TUNA

Bu yazımla Osmanlıcada görülen Moğolca ödünçlemelerden 50 kelimelik ikinci bir liste sunuyorum. Geriye kalan, ve yeni eklenen maddelerle birlikte 83 kelimelik bir grup teşkil eden, malzemeyi metod bakımından eledikten sonra, üçüncü kısım olarak yayımlayacağım. Bu listeye, *Fâtiḥ Sultan Mehmed Yarlğır*'ndan, I. kısım, 8. maddede -vesikanın dilinin Doğu türkçesi ile olmasına rağmen, Osmanlı sâhasında yazılmış bulunması dolayısı ile- verdiğim *cevünggar* gibi, Moğolcaya aid kelimeler alınmamıştır. Gerek bu yarlıktaki gerek başka Uygur yazılı İslâmî metinlerdeki Moğolca ödünç kelimeleri şimdiden tesbit etmiş bulunuyorum. Bunları «İslâmî Devrenin Uygur harfli Türkçe Metinlerinde Moğolca Kelimeler» adı altında ayrı bir yazı ile tanıtacağım¹. Türk ve Moğol dillerinin karşılıklı tesirleri konusunda daha bir müddet çalışmak niyetindeyim. Geçen yıl Duke Üniversitesi'nde (North Carolina) toplanan 182. Congress of American Orientalists'e sunduğum «Turkic and Mongolian Loan Words in Hindustânî» adlı araştırmamı hazırlarken, yalnız Hind dillerinde değil, Dravid dillerinde de pekçok sayıda Türk ve Moğol kelimelerinin bulunduğunu gördüm. Hindistanda irili-ufaklı yirmiden fazla devlet kurmuş olan Türklerin buradaki dillerde hiçbir iz bırakmadan gelip geçtiklerini hiç düşünmediğim için bunu yadırgamadım. Ancak, bu kelimelerin çok daha eski bir devreye aid olabilmeleri ihtimâli bile, Türk kültür târihi bakımından üzerinde önemle durulacak bir konu teşkil eder kanısındayım.

İkinci kısmın yazılışı sırasında, Monguor ve Çeremisov'un Buriat sözlüklerini kullanmak imkânına sâhip değildim. Bununla birlikte Dialect Mônguor'un küçük sözlüğünden ve Ts. B. Tsidendambæv'in Russko-Buriat Mongol'skiy Slovar'ından faydalandım. Ayrıca L. Ligeti, «Un Vocabulaire Mongol d'Istanbul», (*AOH.*, XVI,

* Bu yazımın (Türkiyat Mecmuası, c. XVII, s. 209-250)'de çıkan ilk kısmında, 210. sahifenin altındaki bibliyografyada, Prof. Hasan Eren'e aid araştırmaya yanlışlıkla bir sonraki araştırmanın başlığı geçirilmiştir. Doğrusu «Caucasian Turkic Elements in the Anatolian Dialects» olacaktır. Her nasılsa gözden kaçan bu hususu özür dileyerek düzeltiriz.

¹ Bana bu fikri veren çalışkan ve değerli dostum Osman Sertkaya'ya teşekkürü zevkli bir vazife saymaktayım.

Fas. 1); G. Kara «Un Glossaire Üzümlüçin», (*AOH*, XVI, Fas. 1); James E. Bosson ve B. Ünen Sechen, «Some Notes on the Dialect of the Kharchin Mogols» *American Studies in Altaic Linguistics*, Bloomington, Indiana, s. 23-45); benim henüz yayınlanmamış Chakhar Mogolcasma aid malzemem, ve bir Klıarcin Mogol olan bilgin dostum Ünen Sechen'le konuşmalarımız sırasında aldığım notlarda geçen kelimeleri yeri geldikçe kullandım.

1. Osm. *aga* (آغا) “büyük erkek kardeş ; efendi, âmir, yaşça büyük kimse” (*Kitâb-ı Dede Korkut, Kâbusnâme, Ni‘meti, Et-Tuhfetü’s-Seniyye, Şâmilü’l-Luga, Şahnâme Tercümesi, Nuhbetü’t-Tuhfe* : TS, I, 24-25).

YM. *aha* “ağabey ; büyük, yaşlı adam ; aynı yaşta, fakat mevkî sâhibi kimseye hitâb” (Lessing, 59) ; OM. *aka* (*aka*) id. (Gizli Târih), *aga* (آغا) id. (Muk. Ed., 185) ; Ord. *aha* id. (Ord., I, 86), Mong. *a < a* id. (DMong., 171), Dag. *aga* id., *ahē* “başka birinin ağabeyisi” (Dag., 111), *akaa* “birinin kendi ağabeyisi” (Dag., 112), Mog. *akā* id., Khal. *aḡa* id. “ağabey,... (Lessing, 59), Bur. *ahai* id. (Bur. R., 157), Kaim. *aḡa* id. (Kaim., 3) ; Mancu *agün* id. (a.y.).

Çag. *aka* (آکا) id. (PdC., 27 ; Wb., I, 96), *aga* (آغا) id. (Pd C., 26 ; Lug. Çag., 14 ; Abuşka, 19 - 2 ; Wb., I, 143, 144) ; Sart, Krm. *aka* id. (Wb., I, 96) ; Tel., Kzk., Kırg., Kaz., Az., Tar., Sag., Koyb., Bar., Kur., Tob., Kom. *aga* id. (Wb., I, 143, 144) ; Krm., *akai* (< *aka* + *ay*) “ağabey !, ağa !” (Wb., I, 98), *agai* id. Kaz., Tel. (Wb, I, 145).

F., AFg., Hind. *aka*, *aga* id.

Kelime eski ve orta türkçede bulunmamaktadır. (EUTS, s. 9'daki *aka* ve *aga* şekilleri devir değil yazı ile ilgilidir.)

M. -K- : T. -K- (> Osm. -G-)

Buna göre : Osm. *aga* « Mog. *aka*
(Eski türkçede bu kelime yerine *içi* kullanılıyordu)

2. Osm. *alak* (آلاق). Bu kelime renk veya şekil ile ilgili olarak, ve yalnız *alak-bulak* “karma-karışık” ikilemesinde kullanılmaktadır. (*Süheyl ü Nevbahâr, Enfesü’l-Cevâhir, Şâmilü’l-Luga* : TS, I, 85, 86).

YM. *alag* “karışık renk(li), ala ; benek, çizgi veya dalgalı karışık renk(te olan)” (Lessing, 26) *alag-bulag* “kır, alaca-bulaca, karışık (renk(li), karı-

şık”, *alag cirüke* “kalbi alaca, bozuk kalpli”, *alag çouhur* “benek halinde karışık renk(li)” *alag-hulan* “zebra = ala(ca) yaban eşeği”, *alag-miħa* “yağ ve etin tabakalar teşkil ettiği et parçası”, *alag mori* “ala(ca) at”, *alag-nidün* “ala göz”, *alag ügey* “yek renk, tek renkli, başka renkle karışık olmayan renk” ; *alagçin* “alaca(lı) (dişi hayvanlar hk.) ; *alagla-* “karıştırmak (renk hk.)” , ... (a.y.) OM. *alag* id. (Gizli târih), Ord. *alag* id. (Ord., I, 12 b, 366 a), *alak-Bulak*, *alak-malak* (Ord., I, 12 b), *alaB'tur* “alacamsı” (Ord., I, 11 b) ..., Dag. *alahe* “alaca(lı)” (Dag. 112), Mong. *alaG* id. (DMong., 171), Khal. *alag* id. (Lessing, 26), Bur. *alag* id., Kaim. *alaG* id. (Kalm., 6).

Çag. *alak-bulak* (آلاق بولاق) “karışık (renk veya şekil)” (Wb., I, 352) *alak-malak* (آلاق مالاق) id. (Wb., I, 356) ; Kıpç. *alas-bulas* id. (TZ, 139), Kom. *alan-bulan* id. (Wb., I, 358), Kaz. *alak-culak* id. (KED, 19), Özb. *alak-çalak* id. (Özb., 32), Yak. *alaħ-bulaħ* id. (YS., 8), *alaħ-calaħ* id. (a.y.), An. Ağ. *alaş-bulaş*, *alak-belek*, *alak-bulak*, *alak-falak*, *alak-kalak* *alak malak* ... (DS, I, 165 - 191).

Koyb., Soy., Şor *alak* “karışık renk(li), alaca(lı)” (Wb, I, 358), *alak* “fikir ayrılığı, fikir dağınıklığı” (Idr., 3), Kırğ., Alt., Kumd., Leb. *alañ* id. (Wb., I, 358) ; Leb., Şor., Soy., Koyb., Kaç., Küer. *alag* id. (Wb., I, 373) ; Tel. *alñ* id. (Wb., I, 387).

ET, *ala* id. (EUTS, 10), OT. *ala* id. (DLT, I, 81) ; Kıpç. *ala* id. (Idr. 3; Müh. 9 ; TZ., 139), Çag. *ala* (الا) id. (Wb., I, 351, 352), Osm. *ala* (آلا) id. (a.y.), Tar. *ala* a.y., Trk. *ala* id. ; Tkm. *āla* id., Başk. *ala* id., Kaz. *ala* id., Kzk. *ala* id., DT. *ala* id. ; Çag., Osm., Trk., Az. *ala-bula*, Tkm. *āla-bula*, *āla-mula*, An. Ağ. *ala-bula*, *ala-bele* ... *ala-baş*, *ala bota*, *ala çap-kın*, *ala köñül*, *ala kula*, *ala kuş*, *ala sulu*, *ala tag*, *ala yer* ...

Bu tanıklara göre, Türk Dilinin bütün devir ve şivelerinde bulunan *ala* kelimesine karşılık olmak üzere, Moğol Dili'nde *alag* kelimesi kullanılmaktadır. *alag*'m farklı fonetik şekillerle ve yalnız başına görüldüğü, Sibiryâ Türk şivelerine Moğolcadan geçmiş olması gerekir. *alak-bulak* (> *allak-bullak*)'taki her iki üye Moğolca'da mânâlı olduğu halde, Türk Dili'nde bunlardan yalnız biri, *bulak*, kökü dolayısı ile, izâh edilebilir. Diğer ikilemelerde bulunan *bulan*, *bulas*, *bulay* kelimelerinin hepsi, Moğol Dilinin morfoloji kanunları ile kolaylıkla çözümlenebilen ve bu dilde tek başlarına da kullanılabilen kelimelerdir. Bu bakımdan, ikilemelerin ilk üyesinin, *alak* kelimesinin kökünden türetilmiş farklı şekiller olabileceğini düşünmek ve *alan*, *alas*, *alay*'ı Türk Dili ile açıklamayı denemek, mümkünse de, doğru değildir. Bilindiği gibi ikilemelerdeki üyelerden

biri çok kere analogi yolu ile, otomatik bir şekilde doğar. Bununla birlikte, burada Mogolca'da “öldürmek, bitirmek, yok etmek, mahvetmek” mânalarında kullanılan *ala-* kelimesinin, bazı ikilemelere “bulaşma = contamination” tesirini dikkate almak yerinde olur. Çünkü *alag*'m ikinci bir mânası da “yok etme, öldürme, ...” dir. Böylece “öldürme, yağma, dağıtma v.b.” kavramları ile “karışık renk ; dağınık, karışıklık” arasındaki semantik ilgiyi daha iyi anlayabiliriz. Şu halde

Osm. *alak* < Mog. *alag*

3. Osm. *belek* (بلك) “hediye, armağan (bir yolcunun getirdiği)” (*Süheyl ü Nevbahar, Fütûhü's-Şam Tercümesi, Kadı Bürhâneddin Divânı, Dâstân-ı Ahmed Harâmi, İskender Kitâbı, Muhammediye, Câmasbnâme, Gülzâr-ı Tennûri, Şehnâme Tercümesi, Ni'meti, Yûsuf u Zeliha, Hüsn ü Dil, Vîsü Râmin, Zehrû'l-Kimâm Tercümesi, Tarih-i Âl-i Osmân, Şerefü'l- İnsân* TS, I, 486, 487).

YM. *beleg* “hediye, armağan” (Lessing, 97), OM. *beleg* id. (Gizli Tarih), *böleg* (بولغ) id. (Muk. Ed., 403) ; Ord. *Bèlek, Bèlik* id. (Ord., I, 64 a), Khal. *beleg* id. (Lessing, 97), Khorçin *bälæg* id., Çakhar *balağ* id., Bur. *beleg* id. (Bur. R., 165), Kaim. *bel^aG* id. (Kaim., 41).

OT. *belik* “armağan, konuğun hısımlarına getirdiği armağan, bir yerden başka bir yere gönderilen armağan” (DLT, I, 385 - 19). Kıpç. *bölek* id. (Ahmed Han bitigi, I, 10, 19 ; II, 23), Çağ. *bilek* (بيلك) id. (Wb., IV, 1762), *bölek* (بولغ) id. (Wb., IV, 1700), Kırg. *belek* id. (KS, 127), Kaz. *bülek* id. (Tatarça - Rusça Sözlük, 95), Kızıl *pelē* id. (Wb., IV, 1243), *pelege* id. (a.y.), Tel., Soy., *pelek* id. (a.y.), Yak. *beleğ* id. Kelimenin (EUTS, 42)'deki *bilek* şekli, Eski Uygurcada yalnız bir defa tesbit edilmiştir. Buna göre devir bakımından ilk sağlam tanık Orta Türkçeye aittir. *belek* kelimesi, *bele-* “sarmak” veya *böl-* “taksim etmek, ayırmak” kökleri ile açıklanmak istenmişse de bu denemeler inandırıcı değildir. Çünkü *belek* ve *bölek* aynı şivelerde yanyana bulunabilmekte, bundan başka, *ö* > *e* izahsız kalmaktadır. Öbür taraftan, *e* > *ö* için, *b*'nin tesirini kabule yeter erken misallere sâhip bulunuyoruz. *bele-* “sarmak”a gelince, bu kelime bilhassa “beşige sarmak, bağlamak” için kullanılmış ve kullanılmaktadır. Ayrıca “bulamak”, bulaştırmak manaları vardır. Bu mânalardan hangisinin daha eski olduğunu tesbit edebilecek durumda olmadıkça *belek*'i *bele-*'ye bağlamak bir çeşit zorlama sayılır. Bu sebeple, Prof. Poppe'nin *beleg*'i, *beled-* “bir yolculuk veya sefer için gerekli eşya

ve yiyeceği hazırlamak, yolculuğa hazırlanmak, hazır olmak” (Lessing, 97), *belen* “hazır, hazır bulunma, tedârikli olma” (a.y.), *beledke-*, *beledkel*, *beleken* v.b.larına dayanarak Moğolca ile açıklamasında isâbet görüyorum. (Kelimenin Mancu *belhe-*, Evenki *bele-*, *beleşe-*, *belet-*, *beleşe*, Lamut *bel*, *beleşei*, *beleşen* şekilleri ile ilgisi için bkz. P., AGr., s. 104).

4. Osm. *borcin*, *borçin* (بورچین، بوجین) “dişi ceylan ; dişi yaban ördeği” (*Lehce-i Osmâni*, 219 ; *Kamus-ı Türki*, 308 ; *Ali Seydi, Resimli Kâmus-ı Osmâni*, 209 ...).

YM. *borcin* “ dişi yaban ördeği” (Kowalewski, II, 1223), OM. *borcin* id., Ord. *borçin* (*sona*) id. (Ord., II, 582 b) ; Khal. *borcin* id. (Monggol Helniy Tovç Tailbar Tol', 94), Bur. *borcin* id., Kaim. *borçin* (*mig'sn*) id. (Kaim., 51).

Çag. *borcin* (بورچین) “dişi yaban ördeği” (PdC., 165 ; Abuşka, 147 - 1), “dişi âhû” (Lug. Çag. 5), (Wb., IV, 1666) id.

(bk. I, *bor*), + *cin* Moğolca'da dişilik gösteren ek, buna göre Osm. *borçin* < M. *bor* + *cin* “boz renkli dişi”

5. Osm. *bosun* (بوسون) “boy, endam, boy-bos (yalnız *boy-bosun* ikilemesinde) (*Ni'neti, Şâmilü'l-Luga*, بوسون، Ni'meti، Şâmilü'l-Luga : TS, I, 647) ve *bos* (بوس) id. (Wb., IV, 1678).

Ord. *Boson* id. (*Boson süm* deyiminde) (Ord. I, 82 b)

YM. *bos-* “kalkmak, ayağa kalkmak, ayakta durmak, dikilmek, uykudan kalkmak ; ayaklanmak, isyan etmek ...” (Lessing, 122),

OM. *bos-* (*bo-s-*) id. (Gizli Tarih), *bos-* (بوس) id. (Muk. Ed., 122), *bos-* id. (HPags-pa, 120), Ord. *Bos-* id. (Ord., I, 82 a), Mong. *Bose-* id. (DMo. ng., 173), Dag. *bose-* id. (Dag., 126), Mog. *bos-* id. (Ramstedt, 24 ; Zirni, 32), *bos-* id. (Kundur) ; Khal. *boso-* id. (Lessing, 122), Bur. *boh-* id. (Bur-R., 162), Kaim. *bos-* id. (Kaim., 52)

Krm. *bosum* “boy (yalnız *boy-bosum* ikilemesinde)” (Wb., IV, 1679), Kıpç. *bos* (بوس) id. (*boy-bos* ikilemesinde) (TZ, 155)

Yukarıdaki tanıklara göre, *bosun* “kalkma, kalkım = boy” olarak anlaşılabilir. (krş. Osm. *gerimlü* < *ger-im* + *lü* “boylu”) Kelimenin kökü *bos-* Moğol Dili'nin bütün lehçe ve şivelerinde bulunmakta olup Ordos

lehçesindeki *Boson* bu açıklamayı desteklemektedir. Kelime sonundaki n'in ve ondan önceki ünlünün kaybolması Mogolca için kurallı bir fonetik olaydır. (Fleeting n = kaçak n). *bosun* < *bosun* şeklindeki değişmeyi Orta Türkçeden başlayarak bilmekteyiz. Şu halde : Osm. *bos* < M. *bos* < *bos-(un)* > Osm. *bosun*. (Morfolojik ve tarihi güçlükler bir *bod* > *boz* > *bos* açıklamasını imkânsız kılmaktadır).

6. Osm. *böke* (بۆكە) “güreşçi, pehlivan” (*Lehçe-i Osmâni*, 234 ; Wb., IV, 1878)

YM. *böke* “güreşçi, pehlivan ; kuvvetli, sağlam, acar, dayanıklı, çetin, gürbüz” (Lessing, 126), OM. *bökö* (*bo-ko*) id. (Gizli Tarih), *böke* (بۆكە) id. (Muk. Ed., 123) ; Ord. *Bö'kḥö* id. (Ord., I, 85b), Dag. *büke* id. (Dag., 127), Khorçin *boḥo* id., Çakhar *bwḥe* id., Mog. *böke* id., Khali *böḥö* id. (Lessing, 126), Bur. *böhö* id., Kaim. *bök*^o id. (Kalm., 55)

Çag. *böke* (بۆكە, بۆكە) “güreşçi, savaşçı, pehlivan, yigit” (PdC, 173 ; Wb, IV, 1693) ; Kırg. *bökö* id. (Wb., IV, 1694), Sag., Koyb. *mökö* id. (Wb., IV, 2129), Alt.,

Tel., Leb., Şor *ḫökö* id. (Wb., IV, 1299), Yak. *böḥö* id.

Afg., Hind. *bauka* (بۆكە) id.

Bu kelime Mogolcamn en eski metinlerinden başlayarak bütün lehçe ve şivelerinde bulunduğu halde, Türk Dilinde Çağataycadan önce görülmemektedir. Modern Türk şivelerinde yalnız Sibirya Türk halklarının dillerinde ve Kırgızcada tesbit edilebilmiştir. Anadolu ağzlarından bir kısmında da bilinmektedir. Buna göre Osm. *böke* < M. olmak gerekir.

7. Osm. *büdre-* (بۆدر-) “sürçmek, takılıp düşmek, sendeleyip yıkılmak” (kelime aynı imlâ ile *büdüre-*, *büdüri-*, *büdür-* şekillerinde okunabilir) (*Kitâb-ı Dede Korkut : Çapar iken ag boz atun büdremesün* : 35, 5 ; 66, 3 ; 154, 8)

YM. *büdüre-* “sürçmek, takılıp düşmek, başaşağı yıkılmak, sendeleyip yıkılmak” (Lessing, 144), *büdüri-* id. (a.y.), Ord. *BwDwre-* id. (Ord., I, 101), Mog. *büdüre-* id., Çakhar *bwdwr* id., Khal. *büdre-* id. (Lessing, 144), Bur. *büder-* id., Kaim. *büdr-* id. (Kaim., 66)

Çag. *büd(ü)re-* (بۆدر-) “baş aşağı gelmek, sernigün olmak” (Lug. Çag., 78), Az. *büder-* (بۆدر-) “takılıp düşmek ...” (Wb., IV, 1899)

M. -t- : T. -t- (> -d-)

M. -d- : T. -d- (> -y-, -z- ...)
Öyle ise Osm. *büdre-* < M.

8. Osm. *cankı* (جَانَقِي) “danışma, bilgi alma, müzâkere etme ve bu maksatla yapılan toplantı” (*Menâzıru’-l Avâlim* : TS, II, 153)

YM. *canggi* “malûmat, bilgi, haber, söylenti” (Lessing, 1035) Ord. *Djangi* “kristal küre taşımak yetkisinde olan idâre âmiri ; haber, bilgi” (Ord., I, 185 b), Khal. *dzangi* “malûmat, bilgi, haber, söylenti” (Lessing, 1035)

Çag. *cankı* (جَانَقِي) “iş, danışma, müşâvere” (PdC, 281), “iş, kâr, maslahat, meşveret” (Lug. Çag., 140 ; Wb., IV, 22) ; *cangı* (جَانَقِي) id. (Wb., IV, 23)

M. c- : T. y- olduğuna göre, kelimenin Türk Dili’ne Mogolcadan geçmiş olması gerekir. Bununla birlikte *canggi* şeklinin Mogolcada da çözümü yoktur. Kaynak Çincedeki *şang’ i*°: “müşâvere, danışma” (EChD, 58) kelimesidir. Öyle ise : Osm. *cankı* < M: *cañgi* < Ç. *şang’ i*°

9. Osm. *car* (جَار) “tebliğ, emir, ilân”

car et- (جَارِ اَيْت-) “tellâl vâsıtası ile ilân etmek, tebliğ etmek, emr etmek” (*Târih-i Âl-i Selçuk Tercümesi* : TS, II, 754), *car kıl-* (جَارِ كَيْل-) id. (*Kadı Burhâneddin Dîvânı* : a.y.), *caru* (جَارُو) = *car*. ‘*caru çal-* (جَارُو چَال-) = *car et-*, *car kıl-* (*Hurşîd ü Ferahşâd* : a.y.)

YM. *car* “yazılı veya sözlü emir, tebliğ, ilân” (Lessing, 1037) OM. *car* id. (HPagspa, 125), *Djar* id. (Ord., I, 186 b), Mog. *car* id., Khal. *dzar* id. (Lessing, 1037), Bur. *dzar* id., Kaim. *zar* id. (Kaim., 467), Afg. *câr* id. < Mog.

YM. *carla-* “emr ve tâmîm etmek, ilân etmek, tellâl vasıtası ile bildirmek” (Lessing, 1038), Ord. *Djarla-* id. (Ord., I, 187 b), Khal. *dzarla-* id. (Lessing, 1037), Bur. *dzarla-* id., Kaim. *zarl-* id.

Çag. *car* (جَارِ) “davet, çağrı, ilân, gürültü, ses” (PdC, 274), Kzk. *car* id. (Wb., IV, 25) ; Çag. *car çekdür-* (جَارِ چِکدور-) “münâdi ettirmek ; çağtırmak” (Lug. Çag., 139), Kzk. *car şektir-* id. (Wb., IV, 25), *car şiktir-* id. (a.y.) *carçı* (جَارِ چِي، جَارِ چِي) “tellal, münâdî, muhbir ; padişahın cülû-

sunu halka neşr edici (Lug. Çağ., 139, 140); Kzk. *çarla-* “ilân etmek” (Wb., IV, 33).

Mogol Dili’nde *car* kelimesi yanında Türk Dili ile ortak olarak kullanılan bir *çar* “ses, bağırıtı, haykırış, gürültü” kelimesi bulunmaktadır (Lessing, 165). Gerek HPags-pa gerek kursiv Mogol yazısında c ve ç kolayca ayırt edilebildiklerinden bu iki kelimedenden birinin, öbüründen yanlış okuma yolu ile doğmuş olmasına imkân yoktur. Buna karşı Arap harfli Türk Dili metinlerinde ç sesi için, özellikle eski devirlerde ج harfinin kullanılmasının yaygınlığı dolayısı ile bâzı hatâli okunuşlara tesâdüf edilmektedir. (bkz. TS, II’de *çarıl-daş-* “bağırışmak”, *çarlu* “meşhur, ünlü”. Bu kelimelerin *çarıl-daş-* ve *çarlu* okunması gerekir. Aynı şekilde, PdC.’deki *carang* “yankı”, *çarang* olmalıdır.). Konumuz bakımından önemli olan husus, Çağataycada *car* ve *çar* kelimelerinin, (جرء جار) yazılışları ile birleştirilmesidir. (bkz. PdC, 273). Böylece Mogolcadaki *carla-* kelimesi ile, tamamı ile başka bir kökten gelen Türk Dili’ne ait *çarla-*’nın karıştırılması ihtimâli belirmektedir. Gerçekte ise bu kelime, *Mukaddimetü’l-Edeb*’te (s. 147) Mogolca *dagula-* “bağırmaq, çağırmaq” ın Harezmi Türkçesindeki karşılığı olarak veriliyor. Buna göre, bu mâdadaki ET. *çarla-* (EUTS, 60), OT. *çarla-* (جرلا -) id. (DLT, III, 295-21) ve Çağatayca’daki *çarla-* (حارلا -) id. (PdC, 275)’la Mogolca’daki *carla-* “tellâl vasıtası ile emir ve tâmim etmek, tebliğ etmek, ilân etmek” kelimelerinin birbirleriyle ilgili bulunmadığı kesinlikle anlaşılır.

M. c- : T. y- , M. ç- : T. ç-

Şu halde, Osm. *car* < M., Osm. *caru* « M. *car + u - gu olmak gerekir.

10. Osm. *cerge* (جرگه) “dizi, halka, sıra (insanlar veya hayvanlar hk.) (*Bürhân-ı Katı Tercümesi* : TS, II, 762) *cergelen-* (جرگه لاند -) “dizi veya halka hâlinde toplanmak, dizi veya halka teşkil etmek (insanlar veya hayvanlar hk.)” (a.y.)

YM. *cerge* “sıra, nizam, tertip ; cins, kategori ; sınıf, derece, devre” (Lessing, 1045), OM. *cirge* (جیرگه) id. (Muk. Ed., 205), Ord. *Djirge* id. Ord., I, 201 a), Dag. *cerehe* id. (Dag., 176), Khal. *dzereg* id. (Lessing, 1045), Bur. *dzerge* id. (Bur. R., 183), Kaim. *zergə* id. (Kaim., 473)

YM. *cergele-* “yanına gelmek, yanında durmak, bir sırada bir tertipte durmak, bir sıraya veya bir sınıfa ait bulunmak ; müsavi ve denk olmak” (Lessing, 1046), OM. *cergele-* (ce-r-ge-le-) id. (Gizli Tarih), *cirgele-* (جیرگه لاند -) id. (Muk. Ed., 205), Ord. *Djirgil-* “metodlu bir şekilde birini

öbürünün yanına koymak, dizmek, sıralamak” (Ord., I, 202 a), Khal. *dzergele*- “bir sırada veya tertipte durmak, bir sınıfta veya sıraya ait bulunmak” (Lessing, 1045), Bur. *dzergel*- id. (Bur. R., 183), Kaim. *zerg* † = id. (Kaim. 473)

Çag. *cerge*, *çerge* (چرگه) “dizi, sıra, saf ; kataı, alay, bölük ; mansıb, rütbe (Abuşka, 224 - 23, 225 ; Wb., IV, 75), *çerge* (چرگه) id. (Wb., III, 1970) ; *çergelen*- (چرگه! -) “sıra hâline gelmek, dizilmek, saf tutmak, saf olmak” (Wb., III, 1971)

Kar. L.T., Alt. *yerge* “sıra, dizi, saf” (Wb., III, 341), Alt. *yergele*- “sıraya girmek, sıra teşkil etmek, dizilmek” (Wb., III, 341, 342), Tel. *yergeleş*- id. (Wb., III, 342), *yergeçe*- id. (a.y.)

M. c- : T. y- (M. *cerge* : T. *yerge*)

M. ç- : T. ç-

Öyle ise, Osm. *cerge* < M.

11. Osm. *çilbur* (چیلور) “yular, yular sapı” (Şâmilü'l-Luga : TS, II, 896 ; *çilbur* (چیلور) : *Süheyl ü Nevbahâr, Kitâb-ı Dede Korkut, Ni'metî, Velâyetnâme-i Hacı Bektaş, Gülistan Tercümesi, Ahteri-i Kebîr, Genc-i Leâl* : TS, II, 895, 896 ; *çilbur* (çilbur) (چیلور) : *Câmasbnâme* : TS, 11,896 ; *çilbur* (çilbur) (چیلور) : *Tercemân, Burhân-ı Katı Tercümesi* : a.y. ; *çilbur* (çilbur) (چیلور) : *Miftâhü'l-Cenne* : a.y.)

YM. *çilbugur* “atın başlığına takılan uzun dar kayış veya ip ; yular” (Lessing, 182), *çulbugur* id. (Lessing, 206), OM, *çilbur* id. (Huayi yiyü, I, f, 9 v), *çulbur* (چیلور) id. (Muk. Ed., 403) ; Ord. *tş'ul-bür* id. (Ord., II, 718 b), Mog. *çulbür* id., Khal. *tsulbür* id. (Lessing, 182), Kalm. *tsulvür* id. (Kaim., 434), Rus. *çumbur* id.

Çag. *çilbur* (چیلور) “yular” (Lug. Çag., 184), Alt., Tel., Leb., Kaz. *çilbur* id. (Wb., III, 2088), Çag., DT., Tar. *çilbur* id. (Wb., III, 2140) ; Tar., Tel. *çulbur* id. (Wb., III, 2179) ; Kzk., Şor *şilbur* id. (Wb., III, 1057), Bar. *tsilbur* id. (Wb., III, 206)

çilbur kelimesinin Türk Dili'ndeki en eski tanığı Çağataycadadır. Her iki dilde bütün lehçe ve şivelerde bulunmakla birlikte, Mogol Dilinde daha ilk metinlerde görülen bu kelimenin, bilinen iki şekli vardır : *çilbur*, *çilbugur*. Bunlardan ikincisi, birincisinin kaynağı olabileceği gibi, her ikisi de ayrı-ayrı türetilmiş bulunabilir. İkinci şekil *çilbugur* yalnız Mogol Dilinde tesbit edilmiştir. Kökün Evenki'deki *dil* “baş” kelimesine bağla-

nabileceğini sanıyorum. Bu takdirde, beklenen *cil* yerine *çil*'in görünüşü açıklanmağa muhtaçtır. Kök ne olursa olsun, kelimenin morfolojisini yalnız Mogolcadaki ekler yardımı ile anhyabiliriz. *çil+bu-gur*, *çil+bu-r* (krş. *nil+bu-run* “göz yaşı”). Buna göre Osm. *çilbur*

1. < M. *çil+bu-r*, 2. < M. *çilbür* < *çilbu'ur* < *çil+bu-gur*

12. *çigre* (چگره) “kovaş oku, oluk şeklinde bir yatak içinden atılan küçük ok ; kovaş, oluk şeklinde yatak” (*Ni'metî, Enverî, Hâfız Şerhi, Câmi'ü'l-Fürs, Âşık Paşazâde Târihi, Bürhân-ı Katî Tercümesi* : TS, II, 914-915), *Neşri Târihi*, 117)

YM. *çirga* “kızak ; atla çekilen kızak, kayak” (Lessing, 191), Ord. *tş'irge*, *şirge*, ‘toprağı düzeltmek için çekilmek sûretiyle kullanılan âlet, tapan” (Ord., II, 708 a), Khal. *çarga* “kızak ...” (Lessing, 191), Bur. *şarga* “kızak, kayak” (Bur. R. 237), Kalm. *tsirga* id. (Kaim., 442)

YM. *çir-* “sürümek, kaydırarak çekmek ; geciktirmek, geri bırakmak” (Lessing, 191), Ord. *tş'ir-* id. (Ord., II, 708 a), Khal. *çir-* id. (Lessing, 191), Bur. *şar-* id., Kalm. *tşir-* id. (Kaim., 442)

Buna göre Osm. *çigre*, Mogol Dili'ndeki *çir-* kökünden türetilen *çirga* > *çirge* kelimesinin metatezli şekli olmalıdır : Osm. *çigre* > < M. *çirge* (krş. I, 40 Osm. *zeyrek* < F. < M. * *seyrek* > < *seryek* < *serigek*)

13. Osm. *çokmak* (چوققان) “tokmak, ucu topuzlu hamal değneği” (Wb., III, 2011)
Çag. *çokmak* (چوققاق) “tokmak” (Lug. Çag., 156)
Kelimenin açıklanışı için bk. No. 18 *çomar*.
14. Osm. *çokman* (چوققان) “tokmak, topuz, güz” (Wb., III, 2011) Çag. *çokman* (چوققان) id. (PdC, 295). Açıklanışı için bk. No. 18 *çomar*.
15. Osm. *çokmar* (چقمر) “topuz, başı topuzlu değnek, çomak” (*Hikmetnâme* : TS, 938), (چقمار) “tokmak, başı topuzlu hamal değneği ; akılsız ; boy-nuzu kırık (hayvan) (Wb., III, 2011, 2012)

Kıpç. *çokmar* (چقمار) “topuz” (İdr., 31), “sopa, topuz” (TZ, 162), Kom. *tsokmar* “tokmak, topuz, ucu topuzlu sopa” (Wb., III, 202), Çag. *çokmar*

id. (چومار) (PdC., 295), “tokmak, topuz, külünk” (Lug. Çağ., 156); Tob., Kur. *çokmar* “topuz, tokmak ; boynuzları kırılmış hayvan ; koca başlı köpek” (Wb., III, 2011, 2012), Kzk. *şokpar* “kahn değnek, sopa” (Wb., III, 1025), Kırg. *çokpar* id., *çoçmar* id. (Wb., III, 2027) Tar., DT. *çokmar* “tokmak, tōpuz, ucu topuzlu değnek, başı büyük köpek, boynuzsuz hayvan” (Wb., III, 2011), Kaz. *çukmar* (چومار) id. (Wb., III, 2169). Açıklamışı için bk. No. 18 *çomar*.

16. Osm. *çomak* (چوماق) “ucu topuzlu sopa, güz, topuz” (*Süheyl ü Nevbahar, Anternâme, Kitâb-ı Dede Korkut, Şer‘iyye Sicilleri, Ferec Ba‘de’s-Şidde, Şeyhî Divânı, Pendnâme-i Güvâhi, Târih-i Şâhî, Mecmu‘ü’l-Letâ‘if, Âşık Paşazâde Târihi, Genç-i Leâl* (چومق) *Mantıkü’t-Tayr, Tefsîr-i Ebi’l-Leys Tercümesi, Şâmilü’l-Luga, Burhân-ı Katı Tercümesi, Ni‘meti, Câmi‘ü’l-Fürs* : TS, 940-941), “tokmak, topuz,... (Wb., III, 2032)

OT. *çomak* “çomak ; kamçı” (EUTS, 65), OT. “asa, çomak” (DLT, I, 381-18), Kıpç. *çomak* (چوماق) “topuz” (İdr, 31). *çomak* “çomak” (İdr. H., 12) ; *çomuk* (چوموق) id. (TZ, 162), Çağ. *çomak* (چوماق) “topuz, güz” (PdC., 299)

Kelimenin açıklamışı için bk. No. 18 *çomar*.

17. Osm. *çoman* (چومان) “tokmak, topuz ; akılsız” (Wb., III, 2032)

Kelimenin açıklamışı için bk. No. 18 *çomar*.

18. Osm. *çomar* (چوماو) “büyük başlı bir cins çoban köpeği ; kısa boylu küçük kulaklı ve boynuzsuz bir cins koyun” (Wb., III, 2032) 13-18. maddeleri teşkil eden *çokmak, çokman, çokmar, çomak, çoman, çomar* kelimeleri Mogol Dili’nin bütün devir ve şivelerinde bulunan *çoki-* fiilinden türetilmiş olmalıdır.

YM. *çoki-* “vurmak (çekiç, tokmak vb.), döğmek (davul tokmağı, sopa vb. ile), Çalmak (kapı vb.), ezmek, gagalamak, gaga vurmak, kesmek” (Lessing, 196), OM. *çoki-* id., Ord. *Djockhi-* id. (Ord., I, 208 a), Dag. *çoki-* id. (Dag., 130), Khal. *tsaḫi-* id. (Lessing, 196), Bur. *saḫi-* id. (Bur. R., 198), Kaim. *tsok-* id. (Kalm., 429)

Alt. *çokı-* “gagalamak” (Wb., III, 2006), Tar. *çokı-* “vurmak, döğmek,

çalmak ...” (Wb., III, 2061), Kırg. *çoku-* id. (a.y.), Kzk. *şoku-* id. (Wb., III, 1023), Alt., Tel. *çokkı-* id. (Wb., III, 2007), Leb. *çogı-* id. (Wb., III, 2014), Kom. *tsoki-* id. (Wb., III, 202)

Mogol Dili’nde bulunmayan *tokı-* kelimesi, bu dildeki *çoki-*’m bütün mânâlarında kullanılır. Buna karşı, *çoki-*, Türk Dili’nde nisbeten yeni olup, Mogolcadaki mânâlardan ancak bir kısmını ifâde eder. Bu kelimelerdeki M. ç- : T. t-’yi anlayamıyoruz. Bununla birlikte, yukarıdaki verilere göre, *çoki-*’nm *tokı-*’m aynı kelime olduğuna ve birincisinin Mogol, ikincisinin de Türk Dili’ne ait bulunduğuna şüphe edilemez. *doku-*, *togu-*, *toku-*, *tokı-* gibi fonetik şekilleri olan *tokı-* kelimesinin en eski tanığı Orhun yazıtlarıdır. *tokı-*’nm türevleri ile *çoki-*’ninkiler arasındaki aynılık için aşağıdaki örneği veriyorum :

OT. *tokımak* (توقمق) “tokmak, tokaç” (DLT, III, 177, 7) ; Çag. Osm. (توقاق، طوقق) “tokmak” (Wb., III, 1156), Kıpç. *tokmak* (توقاق) id. (Müh. 74), *dokmak*(دوقمق) id. (TZ, 165), *tokma* (توقا) id. (Idr., 105), DT., Tar., *tokmak* id. (Wb., III, 1156), Kaz. *tukmak* id. (Wb., III, 1429) ; Kzk., Şor, Sag., Koyb, Kaç. *tokpak* id. (Wb., III, 1156), Alt., Tel., Leb., *tokpok* id. (a.y.). Tob. *tokma* id. (a.y.)

YM. *çokımag* id. “ağır ağaç tokmak” (Lessing, 196), Khal. *tsoşimog* id. (a.y.).

tokı- kökünden türetilmiş Çag. *tokmar* (توقمار) “ucu demirden olmayan küt ok” (Wb., III, 1157) ve *tokmal* (توقمال) “küçük ve ağır bir cins ok” (a.y.) kelimeleri ile *çokı-*’tan gelen *çokmar* arasındaki ilgi de açıktır. Semantik bakımından, tokmak > tokmak (kafa) “1. koca kafa 2. boynuz ve kulağı küçük hayvan, boynuzsuz sığır, koyun 3. akılsız, aptal” kolaylıkla anlaşılabilir.

Buna göre :

M. *çokımag* : T. *tokımak* (> *tokmak*)

M. *çokıman : T. *tokıman (> *tokman*)

M. *çokımar* : T. *tokımar (>> *tokmal*)

olmalıdır. Şu halde, Osm. *çokmak* < M. *çoki-mag*, Osm. *çokman* < M. *çoki-man veya *çoki-mal*, Osm. *çokmar* < M. *çoki-mar* şeklinde çözümlenebilir. Başka bir paralel seri de :

çokımag : *çomak*

çokıman : *çoman*

çokımar : *çomar*’dır.

Öyle ise, Osm. *çōmak* < *çogmak < M. *çoki-mag*, Osm. *çōman* < *çogman < M. *çoki-man*, veya *çoki-mal*, Osm. *çōmar* < *çogmar < M. *çoki-mar* olmak gerekir.

19. Osm. *dulda* (دولدو) “siper, gölge, kuytu, barınacak yer” (*Karacaoğlan* : TS, II, 1248), *duldalan-* (دولدالان) “sığınmak, barınmak, iltica etmek, siper almak” (*Evliya Çelebi, Kâmus Tercümesi* : TS, II, 1248)

Ord. *Dul.D* “sâkin, rüzgârsız” (Ord., I, 160b)

YM. *dul* “ılık, (sıcak havada) serin, sâkin ; açık, aydınlık, parlak (semâ)” (Lessing, 272), Ord. *Dul* “rüzgârı ve soğuğu olmayan (Ord., I, 160b), Khal. *dul* “sâkin, ne soğuk ne de sıcak” Bur. *dul* id., Kalm. *dul* “ılık, ne soğuk ne sıcak” (Kalm., 101)

YM. *dulagan* “ılık” (Lessing, 272), OM, *dula'an* id., Ord. *Dulân* id. Dag. *dulaan* id. (Dag., 138) ; Khal. *dulaa'n* id. (Lessing, 272), Bur. *dulaa'han* id. (Bur. R., 174), Kaim. *dulân*

M. d- : T. y- (M. *dul+a-gon* : T. *yıl+ı-g*) (bk. P.AGr., s. 75)

Öyle ise, Osm. *dulda* < M. *dul+da* (+ DA zarf eki)

20. Osm. *eme* (عمة) “kadın hizmetkâr, câriye” (*Ahterî-i Kebir* : TS, III, 1460)

YM. *eme* “kadın, karı, eş, dişi” (Lessing, 311), OM. *eme* (*e-me*) id. (Gizli Târih), *eme* (عمة) id. (Muk. Ed., 153), *eme güün* “evli kadın” (Huayi yiyü), Ord. *eme* “kadın, karı, eş, dişi” (Ord., I, 237 b), Mong. *imu* id. (*haraimu* “evlenme günü babası tarafından verilen kız” deyiminde), Dag. *eme* “dişi, yetkin dişi ; kadın, hanım, karı, eş” (Dag., 143) *emehuu* “evli kadın” *emehe* “karı, zevce” (a.y.), *emegen* “karı, zevce ; dişi” (a.y.), Mog. *emma* “dişi” (Zirni, 102), *imma* id. (Kundur) ; Khal. *em* id. (Lessing, 311), Bur. *emegtei* “kadın ; dişi” (Bur. R., 242), Kaim. *emə* “kadın, karı, zevce, dişi” (Kaim., 121)

Kırg. *eme* “yaşlı kadın” (Wb., I, 946), Tel. *emegen* “yaşlı kadın” (Wb., I, 948), Kumd., Kom. *emegen* id. (Wb., I, 949) krş. M. *emegen* (< *eme* + *gen*) id.

Buna göre, Osm. *eme* < M.

21. Osm. *göre* (كوره) “vahşi, yabanî, ehli olmayan, alışmamış, ...” (*Müntehabât-ı Şifâ, Ahterî-i Kebîr, Şer‘iyye Sicilleri, Şâmilü’l-Luga, Hâfız Şerhi, Ni‘metî, Bâbusü’l-Vâsıt, Nuhbetü’t-Tuhfe, Kâmusü’l-Edeb, Kâmus Tercümesi* : TS, III, 1880-1881), *görelîk* (كورهلك) “taşkınlık, yabânîlik, huy-suzluk ...” (*Târih-i Âl-i Selçuk Tercümesi, Bâbusü’l-Vâsıt, Sâbit Divânı, Kâmus Tercümesi* : TS, III, 1881), (Wb., II, 1638)

YM. *görüğe(n)* “av hayvanı, yabanî hayvan” (Lessing, 387), *görügesü(n)* “vahşi, yabanî (ot yiyen hayvan), av hayvanı, geyik” (Lessing, 387),

OM. *göresün* (go-ro-e-sun) id. (Gizli Tarih), *göresün* (گورسون) “yaban keçisi” (Muk. Ed., 172), Ord. *Görö* “av hayvanı”, *Görös* “av, av hayvanı, vahşi hayvan” (Ord., I, 271 a), Mong. *k’uorose* “vahşi hayvan, yabanî koyun ; vahşi, yabanî”, Dag. *gureese* “dört ayaklı yabanî hayvan” (Dag., 153) Mog. *göraswn* “yaban eşiği” (Zirni, 104), *göraswn* id. (Kundur) ; Khal. *göröös(ön)* “geyik, vahşi hayvan” (Lessing, 387), Bur. *gura(n)* “yaban keçisi” (Bur. R., 168), *görē* “yabanî hayvan, vahşi hayvan, av hayvanı, av, geyik” (Kaim., 138), *görēs* “vahşi, yabânî koyun, geyik” (Kaim., 132), Mancu *gurgu* id.

Kıpç. *göre* (كوره) “huysuz, kötü huylu (adam)” (Idr. H., 22) An. Ağ. *göre, güre* id.

Buna göre Osm. *göre* < M. *görē* < *görē’e* < *görüğe* olmalıdır.

22. Osm. *güderi* (گودری) “geyik derisinden meşin” (*Lehçe-i Osmânî, 727 ; Kâmus-ı Türki, 1192*), (گودری) “geyik derisinden yapılan ince meşin” (*Resimli Kâmus-ı Osmânî, 886*), “dağ keçisi derisi ; çok ince buzağı derisinden yapılmış meşin ; bir cins parşömen” (*Redhouse, 1584*), *güder* (گودری) id. (a.y.). “ince dana derisi ” (*Bianchi-Kieffer, II, 655*), *güderi* (گودری) “1. geyik veya dağ keçisi derisinden itina ile hazırlanan meşin 2. parşömen” (a.y.)

YM. *küderi* “misk geyiği” (Lessing, 497) ; Ord. *k’wDer* “misk geyiği” (Ord., II, 434 a), Khal. *hüder* id. (Monggol Hëlñiy Tovç Tailbar Tol’, 742), Bur. *hüderi* id., Kaim. *küdr* (Ölöt) id. (Kaim., 244), F. *geüder, geüderi* “parşömen, ince geyik derisi” Kırg. *küdürü* “ince geyik derisi” (Wb., II, 1487)

Buna göre, Osm. *güderi* < M. *küderi*.

23. Osm. *ilgadur* (الندر) “geniş delikli kalbur” (*Et-Tuhfetü’s-Seniyye* : TS, III, 1940). Bu kelime aynı imlâ ile *ilgadur* veya daha az bir ihtimalle *ilgadar* okunabilir.

YM. *ilga-* “ayırarak, seçmek, gruplara bölmek, tahlil etmek, ayırd etmek, en iyisini seçmek ; farklı muâmelede bulunmak” (Lessing, 406), OM. *ilka-* (*i-l-ka-*) “seçmek, ayırarak” (Gizli Tarih) ; *ilğa-* id. (Huayiyü Ord. *ilga-* id. (Ord., 1, 282 b), Mong. *la Ga-* id. (DMong. 184), Dag. *iale.gaa-* id. (Dag., 168), Mog. *ilga-* id. (Zirni, 107), *ilga-* id. (Kundur) ; Khal. *yalga-* id. (Lessing, 406), Bur. *ilga-* id., Kalm. *ilga-* id. (Kalm.,206) Bundan başka YM. *ilgaburi*, *ilgaburila-*, *ilgega*, *ilgagatay*, *ilgagçı*, *ilgagda-* (Lessing, 406), *ilgagul-*, *ilgal*, *ilgalga*, *ilgalla-*, *ilgalta*, *ilgam*, *ilgamal*, *ilgamçı*, *ilgara-* ... (Lessing, 407) bulunmaktadır.

Tel., Alt., Leb., Bar. *ilga-* id. (Wb., I, 1376), Tel., Leb., Bar., *ilgat-* id. (Wb., I, 1377)

Buna göre, Osm. *ilgadur* < M. *ilga-*

24. Osm. *inçü* (انچو) “esir, kul (toprağa bağlı)” (*Tarih-i Âl-i Selçuk*, TS,III, 2082) (Kelime, aynı imlâ ile *ençü* de okunabilir)

YM. *inci* “çehiz olarak verilen topraklardaki köleler ; çehiz ; çehiz sandığı” (Lessing, 411), *ingçi* id. (Lessing, 412), *ingçile-* “çehiz olarak vermek” (a.y.), Ord. *éuDji* “bir genç kıza, evlenmesi dolayısı ile, babası prens tarafından verilen arâzide yaşayan esir köleler, ve arkadaşları ile babasının hediye ettiği atlar” (Ord., I, 239 b), *inDji* id. (Ord., I, 386a), Khal. *ine* id. (Monggol Helnîy Tovç Tailbar Tol’, 302), Bur. *ence* id., Kalm. *indji* id. (Kaim., 208)

Çag. *incü* (انچو) “tapu adamı” (Abuşka, 79 - 14) ; “bir prene ait topraklara bağlı esirler” (PdC, 140), *incü* (انچو) “köle, memlûk” (Lug. Çag., 63 ; Wb., I, 1455) ; Bar. *indzi* “drahoma, çeyiz” (Wb.,I, 1455), Tar. *inçe* id. (Wb., I, 1450), Tob. *intsi* id. (Wb., I, 1453), Alt. *ind’i* yalnız *ind’i-kond’u* “çehiz-çimen” ikilemesinde (Wb., I, 1445,1446), Tal. *ençi* id. (Wb., I, 745) ; Bar. *indzile-* “çehiz olarak verme” (Wb., I, 1456). (EUTS, 95’teki kayıtlar devir ile değil yazı ile ilgilidir.) Buna göre kelime daha çok Sibirya ve Doğu Türkistan çevrelerinde kullanılmaktadır. Eski ve Orta Türkçede bulunmayan *inci*’nin en eski tanığı Çağataycadadır. Şu halde, Osm. *inçü* “toprak ve ona bağlı esirler” < M. *inci* olmak gerekir. Kelime

sonu ünlüsündeki değişiklik “inci” mânasındaki *incü*’nün contamination’u olmalıdır.

25. Osm. *iremek* (ايرمك) “aslak, ferci bitişik olduğundan doğuramayan kadın” (*Tercemân* : TS, III, 2088) (bu kelime aynı imlâ ile *iremik* te okunabilir)

YM. *eremeg* “erkeksi, erkeğe benzeyen, kısır, çocuğu olmayan (fizikî bir kusur dolayısı ile)” (Lessing, 322) *eremegsi-*, *erenideg* (a.y.), Ord. *ermek* “kısır (kadın veya dişi hayvan)” (Ord., I, 247 b) ; Khal. *ermeg* id. (Lessing, 322), Çakhar *ermag* id., Khorçin *eremag* id., Bur. *eremeg* id., Kaim. *erməG* id. (Kaim., 126)

Kıpç. *iremik* “erkeksi, erkekleşmiş, hâli erkeğe benzeyen kadın” (Müh., 34), Tel. *eremik* “meyvesiz” (Wb., I, 760), *erem* “buzağılamayan inek veya kulunlamayan kısırak” (a.y.)

Kelimenin kökü Mogolca *ere* “erkek ; adam” olmak gerekir. ± *mAG* bu dilde Türk Dilindeki ± *mUK* gibi hem isimden hem de fiilden isim yapma eki olarak kullanılır. *ere-m-deg* kelimesinin de tanıklığı ile gerek Osmanlıcadaki *iremek* (veya *iremik*) gerek Tel. *erem*’i kolaylıkla çözebiliriz. Halbuki, Türk Dilinin morfoloji kanunlarına göre, kök hecesinden sonraki e’yi yalnız isimden fiil yapan bir ek kabul ettiğimiz takdirde açıklayabiliriz. Bu tasavvur edilmiş fiilin varlığını tanıklayamadığımızdan Osm. *iremek* < M. *ere+meg* olmak gerekir.

26. Osm. *kadan-* (-كدن) “pekişmek, bağlanmak, sağlamca yerleş...” (*Gülşen-i Râz Tercümesi* : TS, IV, 2157)

YM. *hada-* “kakmak, içine itmek, çivilemek, bir şeyi zorla bir yere sokmak, saplamak, sağlamca yerleştirmek, tesbit etmek, perçinlemek ...” (Lessing, 902). OM. *kada-* (-كدن) id. (Muk. Ed., 350), Ord. *hada-* “tesbit etmek, çivilemek, çakmak, dikerek sağlamlaştırmak, yazarak tesbit etmek” (Ord., I, 321 a) ; Mong. *GaDa-* “çivilemek, tesbit etmek” (DMong., 178), Dag. *hada-* “dikerek tesbit etmek ; dikmek” (Dag., 154) ; Khal. *hada-* “çakmak, kakmak (kazık vb.), saplamak” (Lessing, 902), Bur. *hada-* id. (Bur. R., 218), Kaim. *hada-* id. (Kaim., 158) Ayrıca YM. *hadaga*, *hadagala-*, *hadagasun* (Lessing, 902), *hadagul*, *hadamal*, *hadasun*, *hadura-*, *hadurgan*, *hadha* (Lessing, 903) ... Mancu *kada-* id. Çağ. *kada-* (-كدن) “sağlamlaştırmak, çivi veya kazık çakmak, tesbit etmek” (PdC, 395), “çivilemek, perçinlemek (Lug. Çağ., 215), (Abuşka,

305-19 ; Wb., II, 306) ; Tel., Alt., Leb., Sag., Koyb., Kaç., Küer., Kzk., Kırg., Tar., Kaz., Kom., Kar. T. *kada-* id. (Wb., II, 306) ; Tel., Leb., Kzk. *kadan-* (passiv) id. (Wb., II, 310) ; Çağ., Kom., Bar. *kada-* “çivi, kazık” (Wb., II, 307). Çağ., Kom., Tob., Kaz. *kadak* id. (Wb., II, 308), Çağ. *kadag* id. (Wb., II, 309)

ET. *kada-* “çivilemek, çakmak, tesbit etmek ...”, OT. *kada-* id. soy. *kadā-* id. (Wb., II, 307), Koyb., Sag. *kaza-* id. (Wb., II, 363), Küer. *kayāl-* (passiv) id. (Wb., II, 91)

ET. *kadak* “çivi, kazık ; uzun ipek parçası”, Soy. *kadak* id. (Wb., II, 308) M. -d- : T. -d- (> -y, -z-, -t-) (M. *kada-* : T. *kada-* > *kaya-*, *kaza-*). Buna göre, Osm. *kada-* < M. olmak gerekir.

27. Osm. *kalkan* (قلکان) “kalkan” (*Süheyl ü Nevbahâr, Fütuhü’ş-Şâm Tercümesi, Kitâb-ı Dede Korkut, Hurşid ü Ferahşâd, Düsturnâme-i Enveri, Şehnâme Tercümesi, Battal Gâzi* : TS, IV, 2187, 2188)

YM. *halha(n)* “kalkan, örtü, perde ; himâye” (Lessing, 922), OM. *kalkan* (قلکان) id. (Muk. Ed., 290), *Galha* id. (Ord., I, 289), Khal. *halha* id., Bur. *halha* id., Kaim. *halha* id. (Kaim., 163)

Ayrıca YM. *halhabçi*, *halhala-*, *halhalal* (Lessing, 922), ve aynı kökle ilgili *haldasi* “dokunulmaz, ilişilmez” (Lessing, 919), *halgasu* “yama” (a.y.) ; Ord. *Galhagla-* “oraya mâni olan birşey sokarak korumak, müdafaa etmek” (Ord., I, 289 a), *Galhabı’i* “müdafaaya yarayan, koruyan nesne” (a.y.)

ET. *kalkan* “kalkan” (EUTS, 163), OT. *kalkañ* (قلكانك) id. (DLT, II, 386 - 6), Kıpç. *kalkan* (قلکان) id. (Müh., 36 ; İdr., 68 ; TZ, 182), Çağ. *kalkan* (قلکان) id. (PdC., 408 ; Lug. Çağ., 202 ; Wb., II, 251) ; Krm., Kaz., Kar. T., L. *kalkan* id. (Wb., II, 251). Bu kelime, Eski Türkçenin son devresinden başlayarak hemen bütün Türk şivelerinde kullanılmakta, bununla birlikte Türk Dili’nin morfoloji kanunları ile açıklanamamaktadır . Öbür taraftan Mogol Dili’ndeki şekillere dayanarak kelimeyi çözümlenmek mümkündür : *kal-ka-n*, *kal-ka-g*, *kal-ka-(n)* > *kal-ka*, *kalka* + *bçi*, *kal-ka* + *la-* ; *kal* + *da - s*, *kal - ka - n̄* ...

Bundan başka, Türk Dilinde “kalkan” karşılığında *yap-ıg*, *yap-ug* ve bunun kökü olan *yap-* “örtmek, kapamak ; muhasara etmek” bilinmektedir. Şu halde yukarıdaki tanıklara göre, Osm. *kalkan* < M. *kal-ka-(n)* olmalıdır.

28. Osm. *kancuga* (قنجوغه) “terki yani at egeri arkasında, köstek, torba ve heybe gibi nesnelere bağlanan tasma” (*Câmi’ü’l-Fâris*, TS, IV, 2208), *kancuka* (قنجوقه) id. (*Bürhân-ı Katt’ Tercümesi*, TS, IV, 2208), *kancuga* (قانجوغه) “eger kancası” (Wb., II, 130),

YM. *gancuga(n)* “eşya bağlamak için eğere takılmış kanca” (Lessing, 350), OM. *gancuga* id. (Gizli Tarih) ; Ord. *GanDjuğu* id. (Ord., I, 291 a), Khal. *ganzaga* id., Bur. *ganzaga* id, Kaim. *ganzaga* id. (Kaim., 143) ; Mancu *gancuğan*, *gancurga* id. Kıpç. *kañçaka* (قنچاقه) id. TZ., 183), Çag. *kancuka* (قانجوقه) id. (PdC., 410), *kanguca* (قانجوغه) “tirkeş bağı, bek-tirme, kancurga” (Lug. Çag., 223), *kancurga* (قنچورغه) “at egerinin ön ve arkasındaki kanca” (PdC., 420) ; Kzk. *kancuga* id. (Wb., II, 130), Tob. *kantsıga* id. (a.y.), Bar. *kandzıga* id. (a.y.), Alt., Kırg. *kancıga* id.

gancuga Mogol Dili’nin bütün devrelerinde yaygın olduğu halde, Türk Dilinde ilk olarak Kıpçakçanın son devirleri ile, Çagataycada görülür, Kelimenin her iki dilde de çözümü yoktur. Bununla birlikte *gancu-ga*, *gancu-gan*, *gancu-rga* şekilleri bir **gancu-* fiilinden geldiklerine delâlet eder. Öbür taraftan :

- M. ğ- : T. k- (> Az., Tkm. ğ-)
 M. k- : T. k-
 M. -NÇ- : T. -nç- (> Osm. -nc-)

Mogolcada hem k-, hem ğ- varken yalnız ğ-’lı *gancuga*’nın bulunuşu, buna karşı Türk Dilinin -nç-’yi koruyan şivelerinde bile, *kancuga* şeklinin görülüşü, bu sonuncusundaki k-’nın bir ‘substitution conconantic’ olduğunda şüphe bırakmaz. Öyle ise, Osm. *kancuga* < M. *gancu-ga(n)* ’dan gelmektedir.

29. Osm. *kotan* (کوتان ، کوتان ، کوتن) “ağıl, yayla köyü” (1/20000 ölçekli *Memâlik-i Mahrûsa-i Osmâniyye* haritasının Erzincan, Erzurum paftaları). (Anadolu ağızlarındaki *kôtan*, *k’otan* kelimeleri ikinci ve üçüncü imlâ ile uygunluk göstermektedir)

YM. *hota(n)* “ağıl, istihkâm, kale, şehir duvarı, sur ; şehir, kasaba, köy” (Lessing, 972), *hoto(n)* id. (a.y.) OM. *kotan* (کوتان) “ağıl ; ayın hâlesi” (Muk. Ed., 302), Ord. *Go’t’o* “ağıl, askerî kamp, ordugâh ; şehir” (Ord., I, 308 b, 309 a) Mong. *k’uDu* “âile, ev, mekân” (Mong., 183), Dag. *kotel*

koto(n) “ağıl, köy, şehir, ordugâh” (Dag., 184), Khal. *hoto i* (Lessing, 972), Bur. *hoto(n)* “ağıl, çitle çevrilmiş yer ; kasaba, şehir” (Bur. R., 224), Kaim. *hotu, hotn* id. (Kaim., 191) ; ayrıca YM. *hotala-* “çitle çevirmek, koyunları ağıla sürmek” (Lessing, 972)

Çag. *kotan* (قوتان) “koyun ağılı ; ayın hâlesi, ay ağılı” (PdC, 422), (قوتان) “ayın hâlesi, etrafı ihatalı koyun yatan yer” (Lug. Çag., 231) ; Tar., Kzk. *kotan* “ağıl, çit” (Wb., II, 606, 607), Kırg. *koton* id. (Wb., II, 609), Çag. *kotanla-* (قوتانلا) “(ay hakkında) ağıllanmak. hâlelenmek” (Wb., II, 607)

Osm. *kotan, kōtan* < M. *kota(n)*

(bk. A. Caferoğlu ; Tarla Kültürü ve Etnografyasına söre ‘kotan’ (TDED, XIX, s. 43 - 50,)

30. *küregen* (کوره گن) (*Düsturnâme-i Enveri* : TS, IV, 1774)

YM. *kürgen* “birinin kızının veya kız kardeşinin kocası, güveyi, dâmat” (Lessing, 505), OM. *guregan* (*gu-re-gan*) id. (Gizli Tarih), *guregen* (*gu-re-gen*) id. (Huayi yi yü), *küregen* (کورگان) id. (Muk. Ed., 229), *kürgen* (کورگان) id. (Muk. Ed., 441), Ord. *k’wrgen* “kızın kocası, dâmat; kız kardeşinin kocası” (Ord., II, 439 b, 440 a) ; Mong. *k’urGēn* “damat” ; Dag. *kuregen* “dâmat (kızının kocası)” (Dag., 167), *k’ürgēn* id. (Pope) ; Mog. *kwrgan* “dâmat, güveyi” (Zirni, 114), Khal. *hurgañ* id. (Lessing, 505), Bur. *hürigen* id. *hürigen hühüün* “kız kardeşin kocası”, Kaim. *kür- gn* “dâmat, güvey” (Kalm., 247)

Çag. *kürgen* (کورگان) “Timür Han neslinden bir kimsenin Çingiz Han neslinden kız alması hâlinde ona verilen lakab ; dâmat, güvey” (Abuşka, 355 - 17), (گورگان) *gürgen* id. (PdC., 466), (کورگان) “Timürün lakabı” (Lug. Çag., 258), “dâmat” (Wb., II, 1591-1592), Az. *köreken* id. (Wb., II, 1251). Bu kelime, Türk Dili’nde aynı mânâda kullanılan küdegü >> *güvey*’e bağlanabilmektedir (bk. Abdülkadir İnan ; “güvey” *Türkiyat Mecmuası*, IX, s. 139 - 145, İstanbul, 1951). Bununla birlikte, *kür(e)gen* şekli, yukardaki tanıklara göre Moğolca’ya aittir. Öyle ise Osm. *küregen* < M. olmak gerekir.

31. Osm. *mancuk* (منجوق) “sancakta alemin altına bağlı püskül” (*Hurşid ü Ferahşâd* : TS, IV, 2796)

Ord. *mantş'uk* “atın göğüs koşumlarına takılan, kırmızı ipek ipliklerden yapılma püskül” (Ord., II, 454 a), *manDjik manDjik Ge-* “asıldığı yerde sallanıp durmak, “(Ord., II, 4530), *mauDjigla-* id. (a.y.), *manDjiragla-* “asılı olduğu yerde sallanmak, titreşmek, ihtizaz etmek, oynaşmak” (Ord., II, 453 b) YM. *manci-* “nârin, ince ve asıldığı yerde sallanır olmak” (Lessing, 512), Ord. *mauDji-* id. (Ord., II, 453 a) ; YM. *mancilga* “asılı olduğu yerde sallanan herhangi birşey” (Lessing, 512), Ord. *man Djilga* “asılı olduğu yerde sallanan yeş (bilhassa fener, lâmba hk. kullanılır) ”

M. m- : T. b-

M. -NÇ- : T. -nç- (> Osm. -nc-)

Buna göre, Osm. *mancuk* < m. *manci-g*, *mancu-g* olmak gerekir.

32. Osm. *mantu* (مانتو) “etli hamur işi, mantı” (*Lehçe-i Osmâni*, 762) ; *mantı* (مانتی) id. (Bianchi-Kieffer, II, 741), “kıymalı yufka hamuru” (*Lehçe-i Osmâni*, 762 ; *Kâmus-ı Türki*, 1362) ; (مانتی) id. (*Kâmus-ı Türki*, 1362 ; *Resimli Kâmus-ı Osmâni*, 923), (مانتی) id. (Wb., IV, 2022)

YM. *mantau* “buharda pişirilmek sûreti ile yapılan bir çeşit etli hamur işi yemek ; bir çeşit ekmek” (Lessing, 528), Ord. *mant'ü* “bir çeşit ekmek” (Ord., I, 454 a), Ücümüçin *mant'o* “buharda pişirilen Çin ekmeği” (G. Kara, “Un glossaire Üjümüçin”, AOH XVI, 1. fasc., s. 26), Khal. *mantü* id. (Lessing, 528), Bur. *mantü* id., Çakhar *mantü* id., Khorçin *mantü* id., Kaim. Ölöt *mantü* “içi doldurulmuş, hamurdan yapılan bir çeşit yemek” (*aş-mantu* “pilav ve pürahi”) (Kalm., 256), Rus. *mantu*, F. *mantu*

Çag. *mantuy* (مانتوی) “etle karıştırılmış hamur yemeği” (PdC, 496 ; Wb., IV, 2022), “kıymalı yufka yemeği, mantu, tüşbere, kolağ böreğine benzeyen köfteli hamur işi (Kaşgar civârında kullanılır)” (Lug. Çag., 277), DT, *mantu* (مانتو) id. (Wb., IV, 2022), Kas. *manta* id.

Kelime, Türk Dili'nde Çağatayca'dan önce tesbit edilememiştir. Şekil bakımından bu dilde bir çözümü yoktur. Son hecesi *tu* Mogolca comitative ekine benzerse de *man* açıklanamamaktadır. Buna göre, Çince de aynı mânada ve daha eski târihlerde kullanılan *manzt'ou* (CEChD, s. 32) asıl kaynak olmalıdır. Şu halde :

Osm. *mantu* < M. < Çin. *man₂-t'ou*.

33. *mogolcin* (موغولچین) “Mogol kızı, Mogol kadını” (*Hayâlî Beg Divânı : Bir mogolcin gözlü dilber gönümün Bagdâdını — Yıktı yaktı cevri ilen âlân u tâlân eyledi*)

YM. *monggolcin* “Mogol kızı, Mogol kadını” (P. GrWM., s. 421 125). +*cin* (dişilik gösteren ek). Msl. : *bege + cin, bor + cin, döne + cin, guna + cin* vb. Öyle ise, Osm. *mogolcin* < M. *mongol + cin*.

34. Osm. *nahille-* (ناهله-) “at rahvan yürüme, yorgalamak” (*Kâmusü'l-Edeb : TS, IV, 2825*) : *nakilla-* (ناكلله-) id. (*Kâmus Tercümesi, Bürhân-ı Katı Tercümesi : TS, IV, 2825 ; Wb., III, 637*)

YM. *naki-* “ritmik bir şekilde sallanmak, sarsılmak, eğilmek, bükülmek” (Lessing, 561), *nakil-* “ritmik bir şekilde sallanmak, salınmak” (a.y.), *nakiyi-* id. (a.y.), Khal. *nahi-*, *nahiy-* id. (a.y.), *nahila-* id. (a.y.), Bur. *nahid-*, Kalm. *naki-* id. (Kaim., 270)

YM. *nakilun-nakilun* “ileri geri salınma, kadının alımlı bir şekilde salınması hk.” (Lessing, 561)

Yukarıdaki tanıklara ve M. n- : T. y- 'ye göre, Osmanlıcadaki *nahille-* ve *nakilla-* kelimelerinin kaynağı Moğolca olmak gerekir :

Osm. *nahille-* < M. *nahilla-* < M. *naki-l+la-* > Osm. *nakilla-*

35. Osm. *noyan* (نويان) “kumandan ; bey” (*Neşri, I, 39 : leşker-i noyan*)

YM. *noyan* “bey, prens, reis ; üst, komutan, yüksek rütbeli soylu kimse” (Lessing, 589), OM. *noyan* (نويان) , *noyin* (نويان) id. (L. Ligeti, “Un Vocabulaire Mongol d'Istanbul”, AOH, XIV, Fas. I, s. 38), OM. *noyan* (*no-yan*) id. (Gizli Târih), Ord. *noyon* id. (Ord., II, 495 b), Dag. *noin* “bey ; koca” (Dag., 200), Mong. *noyān* “mandarin” (DMong., 188) ; Khal. *noyiñ* id., Kaim. *noyn* id. (Kaim., 278 b), Ücümüçin *noyiñ* id.

Çag. *noyan* (نويان) “bir Mogol ileri geleni, yüksek dereceli idâri memur” (Wb., III, 694)

M. n- : T. y- ve yukarıdaki tanıklara göre, Osm. *noyan* < M. (Ramstedt, bu kelimenin Moğolcaya Çince'den alındığını ileri sürmüştür).

36. *oram* (اورام) “sokak, yol” (*Tezkiretü'l-Evliya*, 119 - 1)

YM. *oram* “iz, çığır ; su yolu ; işâret” (Lessing, 623), OM. *horim* id. (Gizli Tarih, II, f. 50 r ; Haenisch 103), *horum* id. (Gizli Tarih, X, 18 r ; Haenisch 240), *orum* (اورم) id. (Muk. Ed., 443), Ord. *orom* “yol, iz, çığır ; âdet olan şey, temel” (Ord., II, 521 a), Mog. *oram* “yer, mahal” (Ramstedt, 35) ; Khal. *orom* “yol, iz, çığır ...” (Lessing, 623). Bur. *orom* id., Kal. *orm* id. (Kaim., 289), Kar. *poram* “iz, işâret”

YM. *oru-* “girmek (bir yere, bir duruma, bir nesneye), delmek, nüfuz etmek” (Lessing, 620), OM. *oro-* (*o-ro-*) id. (Gizli Tarih, Huayi yi yü), *oro-* id. (HPagspa, 128), *ora-* (اورا) id. (Muk. Ed., 269), Ord. *oro-* id. (Ord., II, 520), Mong. *uro-* id. (DMong., 197), Dag. *ore.* id. (Dag., 202), *uare-* id. (Dag., 230), Mog. *ora-* id. (Ramstedt, 35), Khal. *oro-* id. (Lessing, 620). Bur. *oro-* id. (Bur. R., 194), Kaim. *or-* id. (Kaim., 279)

Kharezmi T. *oram* (اورام) “sokak, yol” (NF), Çağ. *oram* (اورام) “sokak, mahalle” (PdC., 53 ; Lug. Çağ., 29; Wb., I, 1052), Kzk. *oram* “sokak, cadde” (Wb., I, 1052), Kar. L.T. *oram* id. (a.y.), Tob., Kaz., *uram* iu. (a.y.)

oram coğrafi dağılışı daha çok doğu ve kuzey Türk şivelerine ait olduğunu gösteren *oram* Türk Dilinde XIV. yüzyıldan önceki metinlerde tesbit edilememiştir. Buna karşı bu kelime, Mogolcamın en eski metinlerinde ve bütün lehçe ye şivelerinde bulunmakta, ayrıca, bütün Mogol lehçe ve şivelerinde kullanılan *ora-* girmek kelimesi ile açıklanabilmektedir. Şu halde Osm. *oram* < M. *ora-m* olmak gerekir.

37. Osm. *otaga* (اوتاغا) “balıkçıl vb. gibi kuşların uzun tüyünden yapılmış tuğ ki kavuk veya tulgaya takılır” (*Fetihnâme-i Budin* : TS, V, 3022), (اوتاغه) id. (*Yahya Beg Divânı, Şehnâme Tercümesi, Bâkî Divânı* : TS, V, 3022)

YM. *otaga* = *otuga(n)* “tavus kuşu tüyü (Mançu idâresinde yüksek rütbe alâmeti olarak başlıklara iliştilirdi.)” (Lessing, 623) Ord. *o'togo* id. (Ord., II, 503 a), Dag. *hude* “kuş tüyü” (Dag., 165) ; Khal. *otgo* id. (Lessing, 625), Kalm. *otoga* id., Ölöt *otoğa* (Kaim., 291)

Çağ. *otaga* (اوتاغه) “başlıca, bir savaş sırasında cesâret alâmeti olarak tulgaya takılan uzun kuş tüyü” (PdC., 41 ; Wb., I, 1104), DT. *otogat* (اوتانات çokluk) id. (Wb., I, 1105).

Kelime Türk Dili'nde Çağataycadan önce görülmemekte ve yalnız DT

'sinde tesbit edilmiş bulunmaktadır. Buna karşı hem YM.'da hem canlı Mogol şive ve lehçelerinde bilinmektedir. Öyle ise, Osm. *otaga* < M. *otuga(n)* olmak gerekir.

38. Osm. *salbur* (سالبور) “ağaç çubuklarından, sazdan ve ipten örülen ayakkabı” *Şâmilî'l-Luga* : TS, V, 3264), (سالبور) id. (*Kâmus-ı Osmânî, Bürhân-ı Katı Tercümesi* : a.y.), *salbur* (سلبور) *Miftahü'l-Luga, Bürhân-ı Katı Tercümesi* : a.y.), (سلبور) id. (*Et-Tulifetü's-Seniyye, Ni'metü* : TS, V, 3263, 3264)

YM. *salburi* “ağaç sürgünü, taze dal ...” (Lessing, 664), *salbar* id. *salbar-ğai* “parçalanmış, liyme liyme olmuş, paçavra hâline gelmiş, didik-didik kıymık, kıymık olmuş” (a.y.), *salbur-sulbar* “parça parça, ayrı-ayrı, bölük-pürçük ...” (a.y.), Ord. *salbur*, *salbari*, *salburi*, *salbarğâ* id. (Ord., II, 555 a), Khal. *salbar* id., *salbâr* “torbalaşmış, sarkık, liflenmiş ...” (Lessing, 664), Bur. *halbar* id., Kaim. *salwa-sulwr*, *sulwagar* id. (Knlm., 310) Ayrıca YM. *salbang* “lifleşmiş, paçavra haline gelmiş, parçalanmış, liyme liyme olmuş, dağılmış” (Lessing, 664), Khal. *salbañ* id. (a.y.), *salbarang* “eskimiş, parçalanmış ...”, *salburila-* “kopup ayrılmak, dağılmak, eskilikten dökülmek, parçalamp dökülmek” (Lessing, 664), *salga-*, *salgalga*, *salgara-* (a.y.), *salul*, *salulta*, *salulça*, *salunggi* (Lessing, 666), *salurğai*, *salusi* (a.y.), Ord. *salbal'ts'i-*, *salbagalDji-*, *salbagla-*, *salga-* (Ord., II, 555 a,b), Dag. *sale-* “ayırarak, parçalamak” (Dag., 205)

Alt., Tel., Şor *salbık* “sarkık, sarkık-dökük, eski-püskü” (Wb., IV, 374), Kzk. *salbur* “eski-püskü, liyme-liyme ...” (a.y.), Tob. *salbultak* “yırtık-pırtık, eski-püskü, liyme-liyme (keçe hk.)” (a.y.), Kzk. *salbıra-* “eskiyip dökülmek, partallaşmak ...” (Wb., III, 373), DT, *salbıra-* id. (Wb., IV, 374)

Bu kelimenin kökü, Türk ve Mogol dillerinde ortak olan *sal-* fiilidir. Bununla birlikte, *salbur* şekli yukardaki tanıklara göre, Mogolcaya aittir ve yalnız bu dilde çözümlenebilmektedir. Öyle ise, Osm. *salbur* < M. *sal-bur* olmak gerekir.

39. Osm. *salkum* (صلقوم) “püfür-püfür (esmek), esin-esin (esmek)” (ikizl-me) (*Kitâb-ı Dede Korkut*, 11 - 3 : *salkum-salkum tañ yelleri esdüginde ...*)

YM. *salki(n)* “rüzgâr, esinti” (Lessing, 665) ; Ord. *salkhi*, *salkhin* “rüzgâr, hava” (Ord., II, 556 b), Khal. *salhi(n)* “rüzgar, esinti, taze, temiz hava” (Lessing, 665), Bur. *halhi(n)* id. (Bur. R., 232), Kaim. *salkn* id.; Ölot *zal'kn* id. (Kaim., 318). Çahar *salhin* id. Bundan başka YM. *salkibçi*, *salkila-*, *salkintay*, *salkisi-* (Lessing, 665), *salkitay* (Lessing, 668) şekilleri bulunmaktadır.

Çag. *salkın* (سلقين) “soğuk yel” (Abuşka, 270 - 32), “sıcak bir havada esen serin rüzgâr” (PdC., 339), *salka* (سالف) “sıcak günlerde serin rüzgarlı olan yer” (Çag. Lug., 181), DT., Tar. *salkin* “serin rüzgâr, hafif hava akımı” (Wb., IV, 363), Çag. *salkun* (سالفون) id. (a.y.), Şor, -Leb. *salgın* “rüzgâr”, Tob. “soğuk, serin” (Wb., IV, 364), Alt., Tel., Kom. *salkın* “kuvvetlice rüzgâr” (Wb., III, 361), Kzk. *salkın* “kuvvetli hava akımı ; serin” (a.y.), Kaz. “soğuk, serin” Bu kelime, Türk Dili’nde ilk defa geç Uygur devresinde ve bir tek metinde tesbit edilmiştir (EUTS, 195). Buna karşı canlı Mogol şive ve lehçelerinin hepsinde bilinmektedir. Öyle ise ortak bir kökten gelen *salki(n)* şekli Mogolcaya aittir ve Osm. *salkımı* < *salkun* < *salkın* < M. *salkin* olmak gerekir.

40. Osm. *sırtak* (صرتاق) “içi pamuklu ve yorgan gibi kareler hâlinde bastırılmış bez ve bundan yapılan giyecek, örtü” (*Neşri Târihi*, 146 : *Osman gâzinüñ hemân bir yeñice sırtak tegelesi dahı bir yancuğı ve bir tuzluğu ve bir kaşukluğu ve bir sokmân edügi kaldı ve sırtak tegele dahı toñuzlu bezinden ohırdı*)

YM. *sirdeg* “eger şiltesi” (Lessing, 716), Ord. *şirDek* “egerin hemen altına at sırtına konulan keçeden örtü” (Ord., II, 622), Khal. *şirdeg* “yorgan gibi dikilmiş örtü” (Monggol Heliy Tovç Tailbar Tol’, 850), Bur. *şerdeg* “yorgan veya yorgan gibi dikilmiş örtü” (Bur. R., 240), Kaim. *şirdaG* id. (Kaim., 359), Ücümüçin *şirDeG* “keçeden örtü, çabrak” (G. Kara, “Un glossaire Üjümüçin”, AOH, XVI. fas. 1, 33 b)

YM. *siri-* “bir bezi içine pamuk doldurup yorgan gibi dört köşe veya baklava biçiminde dikmek, bastırmak” (Lessing, 622), Ord. *şiri-* id. ; Dag. *şire-* id. (Dag., 217) ; Khal. *şir-* id., Bur. *şer-* id., Kaim. *şir-* id. Ayrıca YM. *şirkei* “yorgan” (Zirni, 134), Dag. *şiremele* “yorgan şeklinde dikilmiş olan kumaş” (Dag., 215)

Çag. *sırtak* (سیرتاق) “bir çeşit kaftan, hırka” (PdÇ, 365), *şirdag* (شیرداغ) “bir çeşit giyecek, beyaz bir çeşit kaftan” (Lug. Çag., 204), “egerin altına

konulan keçeden yapılmış örtü ; içi pamukla doldurularak dikilmiş geniş yenli bir çeşit beyaz kaftan” (PdC., 380), “eger altına konulan tegelti ; pamuğu çok olan yenleri bol, beyaz kaftan” (Abuşka, 296 - 21)

Buna göre, Osm. *sırtak* < *sirdag*. < M. *siri-deg* olmalıdır.
(— DAG, nomen usus. Bk. P.GrWM., s. 94, § 358)

41. Osm. *sokur* (سوقور) “tek gözlü” (*Kâmus-ı Osmânî* : TS, V, 3504)

YM. *sohur* “kör” (Lessing, 730), OM, *sokor* “tek göz” (Gizli Tarih), *sokur* (سوقور) “kör” (Muk. Ed., 324), *sokar* (سقر) id. (a.y.), *sogur* (سغر) id. (Muk. Ed., 446), *sokar* (سقر), (L. Ligeti, 64), IM (صقار) id. (a.y.), vb., Ord. *sohor* id. (Ord., II, 581 a), Mong. *soGuor* id. (Mong., 191), Dag. *sohore* id. (Dag. 211), Mog. *sokur* id. ; Khal. *sohor* id. (Lessing, 730), Bur. *hohor* id., Kaim. *sohur* “tek göz, kör” (Kalm., 329), Tang. *sugo* (Todaeva, 134)

YM. *sohuy-* “kör olmak” (Lessing, 730), *sohula-* “kâr etmek” (a.y.), Ord. *sohö-* “kör olmak” (Ord., II, 581 a), *sohogla-* “kör olmak ; birisini kör diye çağırmak” (a.y.), *sohoro-* “kör olmak” (a.y.), *sohol-* “kör etmek” (a.y.), Kaim. *sohçi-* id. Kıpç. *sokur* “kör” (İdr. H, 43), *sokur* (سوقور) “tek gözlü” (TZ, 249), Çağ. *sokur* (سوقو) “göz yeri çukur olan kör” (Pd., 358) Alt., Tel. *sokkar* “kör” (Wb., IV, 523), Kzk., DT., Kom., Krm, T.L. *sokur* “kör ; tek gjz” (Wb., IV, 521), Sag. *sokkir* id. (Wb., IV, 523), Sog., Koyb. *sokir* id. (Wb., IV, 521), Alt., Tel., Leb., Şor, Bar. *sokur* “kör” (Wb., IV, 529), Tel. *sokroy-* “kör olmak” (Wb., IV, 523)

Kelime, Mogol Dili'nin en eski belgelerinden başlayarak her devirde kullanılmıştır ve bu dilin bütün lehce ve şivelerinde bulunmaktadır. Buna karşı Türk Dili'nin, Mogolcanın kuvvetli tesiri altında olan, kuzey ve doğu şivelerinde görülmekte, olup Türkçedeki en eski örneği de Kıpçakçadan daha eskiye gitmemektedir. *sokur* ve *soka* kelimeleri Türk Dilinde daha çok “aç gözlü, haris” karşılığında kullanılmakta olup bu kelimelerin *sukur* ve *sukar* şeklinde okunmaları gerekir (kök *suk* “haris ; hırs, tamah”). Kelimenin Mogol Dilindeki *sohul-* (< *soku-l-*), *sohula-* (< *soku-l-a-*), *sohuy-* (< *soku-yi-*), (*sohogla* (< *soku-g + la-*) şekilleri *sohur*'u kolayca açıklayabilir : *soku-r*. Öyle ise, Türk Dilinin çeşitli şivelerindeki (yukarıda verilen) bütün kelimelerin kaynağının Mogolca olması gerekir. Buna göre Osm. *sokur* < M. *soku-r-* (bk. Poppe, Mong. Lehnw. im Kom. s. 328, 329)

42. Osm. *şahram*, *şahrem* (شخرم) “şerha, yara, kesik, çatlak, dilinmiş” (*Lehce-i Osmânî*, 465) (bu kelime ikilenerek kullanılır), kelimenin açıklanması için bk. no. 43 *şarha*
43. Osm. *şarha*, *şerha* (شرحة) “yara, ceriha, kesik, çatlak, dihnmiş” (*Gazavatnâme-i Mihal Oğlu Ali Beg*, 1420 : Hadenginden yürekler *pâre-pâre* — *Cigerler şarha-şarha yâre-yâre*) (bu kelime ikilenerek kullanılır). *şarha*, aşağıda açıklayacağımız gibi, yazılışındaki ح ve *şerha* (شريحه) “et dilimi, vücuttan kopmayarak ayrılmış olan et parçası, *şera’ih* (شرائح) “et dilimleri vücuttan kopmayarak ayrılmış olan et dilimleri” *teşrih* (تشریح) “dilim dilim kesme” türevlerine rağmen, Arapça kaynaklı değildir. Bu kelime bu mânada eski Arap sözlüklerinde bulunmadığı gibi modern Arap dillerinde de ancak eğitim görmüş kimselerce bilinmektedir.

YM. *sirha(n)* “yara, kesik, çatlak, dilinmiş (et hk.)” (Lessing, 719), OM. *şarha* (شرحة) id. (Muk. Ed., 195) ; Ord. *şarha* “yara, kesik, çatlak, dilim iş” (Ord., II, 610 a), Mog. *şarka* id., Khal. *şarh* id. (Lessing, 719), Bur. *şarha* id., Kaim. *şarha* “yara (bütün mânâlarında)” (Kalm. 350) Ayrıca YM. *sirhaçi* “cerrah” (Lessing, 719), *sirhad-* “yaralanmak, bir yeri kesilmek”, *sirhadugul-*, *sirhadka-*, *sirhal-*, *sirhatai*, *sirhatan* (a.y.), Bur. *şard* “çatlak olan, yaralı ; kesiği olan” (Bur. R., 237)

Çag. *şarka* (شرقة) “kesik, çatlak (deride, vücutta)” (PdC., 376), Alt. *şırka* id. (Wb., IV, 1052)

M. si- (> şı- > şa-) : T. si-

Buna göre : Osm. *şahram* X M. *şarhan* < *şirhan* << *sir-ka(n)*

Osm. *şerha* < *şarha* < M. *şarha* < *şirha* << *sir-ka(n)*

olmak gerekir. Kelimenin Arapçaya mâledilmesi onun Farsça’ya ait olmadığından bilinmesinden ileri gelmektedir. *şehram*’m خ ile yazılmakta bulunuşunun sebebini bu kelimeyi *şerha* ile bir kökten addetmekte uğrılacak güçlükler kolayca açıklar. Onun için *şahram*’daki orijinal h arabisim’den kendini kurtarabilmiştir.

44. Osm. *talı* (طولو) 1. “insan ve hayvanlarda iki kürek kemiğinin arası, iki küreğin birleştiği yer” (*Kitâb-ı Dede Korkut* : TS, V, 3707, 3708) ; *talı* (طالى) id. (*Şer’iyye Sicilleri*, *Şehnâme Tercümesi* : TS, V, 3708) ; *talı* (طالو)

2. “kürek kemiği” (*Siyer-i Darîr, Tercemân, Et-Tuhfetü’s-Seniyye, Şer‘iyye Sicilleri* : TS, V, 3708, 3709), *talı* (دالو) id. (*Siyer-i Darîr, Tercemân, Şer‘iyye Sicilleri, Genc-i Leâl* ; (a.y.)

YM. *dalı* “kürek kemiği” (Lessing, 226-227), OM. *dalı* (دالو) id. (Muk. Ed., 138, 435), (دالو) id. (Ligeti, 25), *dalı* (*da-lu*) id. (Zhiyvan yi yü) ; Ord. *Dalı* id. (Ord., I, 116), Mong. *Dāli* “omuz”, Dag. *dale* “kürek kemiği” (Dag., 132), Mog. *dalı* id. (Zirni, 97), *dalw* id. (Kundur), *dolu* id. (Ramstedt, 3) ; Khal. *dal* id. (Lessing, 226), Ücümüçin *Dal* id. (G. Kara, “Un glossaire Üjümüçin”, AOH, XVI, Fas. I, s. 7 a), Bur. *dala* id., Kaim. *dala* id. (Kaim. 73)

Çag. *dalı* (دالو) “kürek kemiği” (PdC., 317 ; Lug.

Çag., 169), Kırg. *dalı* id. (Wb., III, 1635), DT. *dalı* (دالو) id. (a.y.)
Tel., Alt. *yal* “orta, ara” (Wb., III, 152).

OT, *yāl* (يال) “at yelesi” (DLT, III, 160-12), Kıpç. *yāl* id. (İdr., 117), Çag., Osm. *yal* id. (Wb., III, 153), Alt., Tel., Kaz., Leb. *yal* id. (Wb., III, 154), Tar. *yāl* id. (Wb., III, 153), Tkm. *yail* id. (Wb., III, 11), Krg., Kzk., *cal* id. (Wb., III, 35), Şor *çal* id (Wb., III, 1875), Yak. *sial* id.

A. d- : M. d- : T. y- (K c-, ç-, s-) (M. *dālu* : T. *yāl* (K çal, çal, slal)
A. t- : M. t- : T. t- (K d-)

Buna göre Osm. *talı* < M. *dalı* ve kelime başındaki t ‘substitution consonantic’. (bk. P.AGr., s. 97)

45. Osm. *tavulga, tovilga, tuvulga* (تولغه) “miğfer, demir veya çelikten başlık” (*Tercemân* : TS, V, 3847) ; *tavulga, tovilga, tuvulga, tolga, tulga* (تولغه) id. (*Miftahü’l-Luga, Et-Tuhfetü’s-Seniyye, Ahterî-i Kebir, Ni‘meti, Bâbüsü’l-Vâsıt, Genc-i Leâl, Lugat-ı Şehnâme, Nuhbe-i Vehbî* : TS, V, 3847-3849), (تولغا) id. (*Yahya Beg Divânı* : TS, V, 3848) ; (تولغه) id. (*Bâbüsü’l-Vâsıt, Şehnâme Tercümesi* : TS, V, 3848) ; *tavulka, tovilka, tuvulka, tolka, tulka* (تولقه) id. (*Câfernâme* : TS, V, 3838) ; *togulga, tugulga* (توغلغه) id. (*Kitâb-ı Dede Korkut, Hamzanâme, Cinânü’l-Cinas, Bâbüsü’l-Vâsıt, Nazmü’l-Cevâhir, Bürhân-ı Katı Tercümesi, Kâmus Tercümesi, Kâmus-ı Osmânî* : TS, V, 3847-3849), (طوغولغه) id. (*Saâdetnâme* : TS, V, 3848) ; (طوغولغه) id. (*Kâmusü’l-Edeb* : TS, V, 3849) ; *togulka, tugulka* (طوغولقا)

id. (*Şâmilü'l-Luga* : TS, V, 3838) ; (طوغولغا) id. (*Evliya Çelebi Seyahatnâmesi* : TS, V, 3849), *toglık*, *tughka* (توغلیقه) id. (*Nazmü'l-Leâl* : TS, V, 3849).

YM. *dugulga* “miğfer, demir veya çelikten başlık” (Lessing, 271), OM. *da'ulga* (دوولغا) id. (Muk. Ed., 403), *du'ulga* id. (Huayi yi yü, I, f,10 r.) : Ord. *Dülga* id. (Ord., I, 161 a. b) : Khal. *duulga* id. (Lessing, 271). Bur. *duulga* id. (Bur. R., 174), Çakhar *dülga* id., Khorçin *dülga* id., Kaim. *dülga* id., Ölöt, Dörböt *dülha* id. (Kaim., 104)

Çag. *davulga* (داوولغا) “miğfer” (Abuşka, 252), (داوولغا) id. (Lug. Çag., 169) ; PdC, 317) ; *davulgan* (داوولغان) id. (Abuşka, 252), (داوولغان) id. (PdC, 317) ; *tavulga* (تاوولغه) id. (Abuşka, 175 -7, 176 -7), (تاوولغا) id. (PdC., 211) ; *tavulgan* (تاوولغان) id. (Abuşka, 175 -7, 176 -7), (تاوولغان) id. (PdC., 211) ; *dabulga*, *dobulga*, *dubulga* (دابولغه) id. (PdC., 317) ; *tobulga*, *tubulga* (توپولغا) id. (PdC., 221) ; *davluga*, *dovluga*, *duvluga*, *doluga*, *duluga* (دولوغا) id. (Abuşka, 262, 9) ; Kzk. *dulga* id. (Wb., III, 1792)

*A. *d- : M. d- : T. y- (> c-, ç-, s-) (M. **dab(u)*- : T. *yap*-)

*A. *t- : M. t- : T. t- (> d-)

Kelimenin Türk Dilindeki karşılığı *yaş-uk* >> *ışık*'tır. *davulga* Çağataycadan önce görülmemektedir. (EUTS, 252)'deki *tugluga* şekli Doğu Türkçesine ait olup yazı ile ilgilidir. Mogolcada ise bu dilin bütün devirlerinde ve hemen bütün şive ve lehçelerinde bulunmaktadır. Öyle ise, Osm. *tavulga* < M. *davulga(n)* olmak gerekir. (t- 'substitution consonantic'.)

46. Osm. *tegele* (تگله) “elbise üzerine giyilen kaftan” (*Şâmilü'l-Luga* : TS, V, 3787), *tegele* (تگله) id. (*Miftahü'l-Luga*, *Şâmilü'l-Luga*, *Et-Tuhfetü's-Seniyye*, *Ni'meti*, *Akse'l-İreb*, *Bürhân-ı Katı Tercümesi* : TS, V, 3787 -3788)

YM. *degelei* “ceket, kısa kürk, bir çeşit bol üstlük, kaftan” (Lessing, 243), OM. *del*, *deyel* (ديل) id. (Muk. Ed., 141), *de'el* (*de-e-l*) id. (Gizli Tarih ; Huayi yiyü) ; İrd, Del “elbise üzerine giyilen uzun bir çeşit kaftan” (Ord., I, 136); Mong. *Dier* id. (Dmang., 175), Dag. *deeli* “bir çeşit kürk palto” (Dag., 135), Khal. *degliv*, *deel* “uzun ve bol bir çeşit kaftan”

(Lessing, 243), Bur. *degel* “palto, uzun kürklü üstlük” (Bur. R., 175), Kaim. Ölöt *degl* “kısa keçe üstlük veya kolsuz palto” (Kalm., 85) Manev *dehelen* id., Hind. *deglâ* id.

Çag. *deg-e-le* (دگله) “elbisenin üstüne giyilen kolları kısa, bedeni uzun bir üstlük (Abuşka, 252-5); *deg(e)le* (تگله) “üste giyilen kısa yeni kaftan” (Abuşka, 252-5); *deg(e)le*, *teg(e)le* (دگله ، تگله ، تگله) id. (Pd C., 319), *digile*, *digiley* (دیکیلای ، دیکیلای) id. (Pd C., 325)

Kelime, yalnız Çağataycada geçmektedir. Buna karşı Mogol Dilinin hemen bütün lehçe ve şivelerinde ve bütün devirlerinde görülür.

*A. *d- : M. d- : T. y- (c-, ç-, s-)

*A. *t- : M. t- : T. t- (d-)

Öyle ise, Osm. *tegele* . *dege le-i*. (t, substitution)

Aynı kökten türetilmiş başka kelimeler için bk. No. 47. *tegeltü*.

47. Osm. *tegeltü* (تگلتی) “eğer altına konulan, umumiyetle keçeden yapılan örtü (eğerin altındakine ‘tegeltü’ ve palanın altındakine ‘tüpingi’ derler)” (*İskender Kitabı*, *Ucûbetü'l-Garâib* : TS, V, 3783 ; *Câmi'ü'l-Fürs*, *Kânü-nü'l-Edeb* : TS, V, 3784 : *Kâmus Tercümesi* : TS, V, 3785) : *tegelte* (تگلتی) id. (*Tercemân*, *Âşık Paşazâde Tarihi*, *Bâbüsü'l-Vâsıt* : TS, V, 3783) : *Şâmilü'l-Luga*, *Şer'iyye Sicilleri*, *Ni'metü*, *Câmi'ü'l-Fürs*, *Ahteri-i Kebîr*, *Et-Tuhfetü's-Seniyye*, *Akse'l-İreb*, *Bürhân-ı Katı Tercümesi* : TS, V, 3784 ; *Tuhfe-i Âsım* : TS, V, 3785) (Wb., III, 1031).

YM. *degeltü* “üstlüğü olan, üstünde giyeceği, ötrüsü bulunan” *degeltei* id., Ord. *Delti* id. (Ord., I, 138a) *Delt'w* id. (Ord., I, 138 b)

Kıpç. *tegelte* (تگلتی) id. (TZ, 254)

Bu, ve bundan önceki madde, bütün Mogol lehçe ve şivelerinde ve her devirde kullanılan [YM. *degebüri* “çadırın üst kısmının keçe örtüsü” (Lessing, 241), *degebürütü* “üstünde çatı örtüsü olan” (Kowalevski, III, 1741 b), *degedü* “üstün : yüksek, üstte olan” (Lessing, 242), *degere* ”üst, yukarı, üzeri” (a.y.) DM. *de'ere* id. (Gizli Tarih), *dege'un* (a.y.), Mong. *dera* (Ramstedt, 26) id. v.b...f kelimeleri ile ayn: kökten gelmektedir.

Buna göre, Osmanlıcadaki, *tegeltü*, *tegelte* kelimelerindeki t-, Mogolcadaki d- yerine geçmiş olmak gerekir. A d - : M. d- : T. y- (*tU*, + *tAy*, *M*. comitative) A t - : M. t- : T. t-

Yukarıdaki verilere dayanarak Osm. *tegeltü*, *tegelti* 'yi iki şekilde açıklayabiliriz :

1. Osm. *tegelti* < *tegeltü* < M. *degel* + *tü*
2. Osm. *tegelti* << M. *degel* + *tei*

48. Osm. *ulus* (اولوس) “millet, kavim, aşiret, halk” (*Süheyl ü Nevbahar, Târih-i Âl-i Selçuk* : TTS, II, 925 ; *Hikmetnâme, Cevâhirü'l-Esdâf, Cevâhirü'l-Kelimât, Cihannümâ* : TTS, III, 708 ; *İskendernâme, Gülşen-i Râz Tercümesi, Şehnâme Tercümesi, Kâmus Tercümesi* : TTS, I, 720 - 721)

YM. *ulus* “millet, halk ; memleket, hânedân, devlet,...” (Lessing, 873) ; OM. *ulus* (*u-lu-s*) id. (Gizli Tarih), *ulus* (اولوس) id. (Muk. Ed., 204) ; Ord. *ulus* id. (Ord., II, 731 b), Dag. *olese* “halk, kalabalık” (Dag., 201), Mog. *ulus* “halk, millet” (Ramstedt, 41), Khal. *ulus* id. (Lessing, 871), Çakhar *ulus* id., Khorçin *ulus* id., Kaim. *ulus* id. (Kaim., 449)

ET. *ulus* id. (EUTS, 265) ; Kıpç. *ulus* id. (Müh., 80), Çağ. *ulus* (اولوس) id. (Âbuşka, 114 - 20 ; PdC., 79 ; Lug. Çağ., 40), Tel., Alt., Kom., Az., Osm. Kar. T. *ulus* id. (Wb., I, 169 b)

ET. *ulus* “halk, millet ; memleket ...” (ETY, I, 52 : Kültigin, K 12), *ulus* id. (EUTS, 265), OT. *ulus* “vilâyet, ülke ...” (DLT, I, 62 - 24) (W., bI, 1678), Çağ. *ulus* (اولوش) “halk, alay, kalabalık” (PdC., 79), Kar. L. *ulus* id. (Wb., I, 1698)

Yukarıda verilenlerden anlaşılacağı gibi *ulus* yalnız Türk Dilinde, *ulus* her iki dilde tesbit edilmiştir. *ulus* şekli bir yazılış meselesine bağh olmayarak, ilk defa geç Uygurcada geçmektedir. Buna göre :

Osm. *ulus* < M. *ulus* < T. *ulus* (kök : ul “temel”) olmak gerekir.

49. Osm. *uran* (اوران) “kabiliyet, ustalık, beceriklilik ; kabiliyetli, usta, becerikli” (*Atalar Sözi* : *uransız ogrı hemân yurt ürkidür*), (TS, V, 3009 ; Wb., I, 1050)

YM. *uran* (sıfat, zarf) “sanatkâr, usta ; sanatkârlık, ustalık, beceriklilik, elinden iş gelme, kabiliyet” (Lessing, 879), (Bu kelime konuşturma ustalık için de kullanılır), OM. *uran* (اوران) id., (Bur. R., 210) ;

Kaim. *urn* id. (Kaim., 452), Çakhar *urañ* id., Khorçin *uran* id. Ayrıca Ord. *uralar*, *uralak* (Ord., II, 738 a)

Çag. *uran* (اوران) “ustalık, beceriklilik, mârifet” (PdC, 53), “meslek, mârifet ; mikyasa, ölçü, tenâsüh ; parola” (Lug. Çag., 29) Kzk. *oram* “kudret, iktidar, mahâret” (Wb., I, 1032)

ET. *uz* “usta(hk), sanatkâr(lık)” (ETY, I, 72 : Bilge Kagan, GB.), *uz* “usta, mahir, sanatkâr” (EUTS, 270) ; OT. *uz* id. (DLT, I, 46-12), Kıpç. *uz* id. (Müh. 41 ; İdr, 113 ; TZ, 273) Çag. *uz* (اوز) “mâhirâne konuşan, usta” (PdC, 60), Osm. *uz* (اوز) “hâkim, mâhir, usta, sanatkâr, eli işe yatkın” (TTS, N, 998). *eli uz*, *dili uz*

Kıpç. *uzan* “kopuz çalarak türkü söyleyen” (İdr., 113), *uzan* (اوزان) id. (PdC., 61), Osm. *ozan* (اوزان) id. (TS, V, 3048 - 3049).

*A. *r₂ : M. r₂ : T. z (M. *uran* : T. *uz(an)*)

Buna göre, Osm. *uran* < M.

50. Osm. *yosun* (يوسون) “kanun, töre, âdet, usul, yol” (*Kadı Burhâneddin Divânı, Târih-i Âl-i Selçuk Tercümesi* : TTS, II, 1068)

YM. *yosu(n)* “umumî olarak kabûl edilen kaide, gelenek, görenek, âdet, örf ; muâşeret, yol-yordam, usûl-erkân ; doktrin, prensip, kaide, rejim, sistem ; moda” (Lessing, 435) ; OM. *yosun* (*yo-sun*) id. (Gizli Tarih), *yusun* (يوسون) id. (Ligeti), Ord. *yusu* id. (Ord., II, 406 a), Dag. *iose* id. (Bur. R., 177), Khal. *yos(on)* id. (Lessing, 435), Bur. *yoho* id. (Bur. R., 177), Kaim. *yosn* id. (Kaim., 219), Mancu *yoso*, *yoñsu*.

Ayrıca YM. *yosuçila-*, *yosuga-*, *yosula-*, *yosulal*, *yosurħa-*, *yosurħag*, *yosutai* (Lessing, 436), *yosutu* (Lessing, 437)

Çag. *yosun* (يوسون) “nizam, düzen, usûl, kanun, kaide, yol vb.” (Abuşka, 410 - 1 ; Lug. Çag., 306 ; PdC., 544), DT., Tar. *yosun* (يوسون) id. (Wb., III, 441). Bu kelime ilk olarak Altun Ordu hanlarının uygur yazılı bitiglerinde geçer. (EUTS, 303)teki kayıtlar bu kelimelerle ilgilidir *yosun* kelimesi Moğol Dilinin bütün devir, lehçe ve şivelerinde tesbit edildiği halde, Türk Dilinde ancak Kıpçak ve Çağataycada kullanılmıştır. Şu halde Osm. *yosun* < M. *yosu(n)*.

Prof. Ramstedt'e göre bu kelimenin kaynağı Çince'dir.

M. *yo+sun* < *yō+sun* (< Ç. *yüeh'*). Ben, *yol*, *yolak*, *yorı-*, *yorig'*a dayanarak *yosun* < M. *yo+sun* < T. *yor* + M. *sun'*u mümkün görüyorum.

Ödünçlemelerin ait olduğu Mogol Dili devirleri

Osmanlıcadaki Mogolca ödünçlemeleri, fonetik özelliklerine ve Türk Dili'nde tesbit edilmiş oldukları şive, lehçe ve devirlere göre şu guruplarda toplayabiliriz :

A. OM'nın ilk devrinde geçen kelimeler :

1. *bosun, kotan, kalkan, yosun*'daki korunan 'kaçak' n'ler, bunların Orta Mogolcanın ilk devirlerine ait oimasını gerektirir. Birinci kelimenin *bos* şekli biraz daha yenidir.
2. *kotan, oram, otaga, noyan* ve *böke, göre*'deki *o-a, ö-e*'nin korunmuş olması bu kelimelerin Orta Mogolca'ya, daha çok bu devrenin başlarına ait olduğuna işaret eder. Aksi halde *o-o, ö-ö* (ve 'substitution'la *o-u, ö-ü*) yuvarlaklaşmalarını görecektik.
3. *çılbur* ve *sırtak* kelimeleri, kökteki dar düz ünlünün korunması dolayısı ile OM.'ya ait olmalıdır. Çağataycadaki *şırdak* *si->şi->şı* gelişmesinin gösterdiği gibi, *sırtak*'tan daha yenidir. Aynı şekilde 'ünlü çözülmesi' ile *çılbur* kelimesi *çılbur*'un daha sonraki bir şeklidir. Buna göre *çılbur* ve *sırtak* OM.'nm ilk devirlerine mahsus ödünçlemelerdir.
4. *talı* ve *tavulga* kelimelerinin, henüz Osmanlıcada *t->d*'nin yaygın olmadığı bir devirde, bu dile geçmiş olmaları gerekir. Bununla birlikte, Osmanlıca'da *t-* ağızları yanında *d-* ağızlarının da bulunduğunu gözönünde tutmak doğrudur. Gerek *tavulga* gerek aynı fonetik değişikliklere uğramış *göre* (Osm. *tavulga* < *davulga* < M. *dabulga* > *davulga* > *da'ulga* > *do'ulga* > *dogulga* > *dugulga* ... ; Osm. *göre* < *göre* < *göre'e* < M. *görege*) ve tanıkların yerleri bu kelimelerin OM.'nın ilk devirlerine ait olduklarını gösterir.
5. *büdre-*, *kadan-* kelimelerindeki *-d-* bunların Osmanlıcaya dolaylı veya dolaysız Orta Türkçe devresinden sonra girmiş olmalarını gerektirir. Her ikisinin de hem Azerî hem Anadolu ağızlarında bulunuşu OM.'nın ilk devirlerinde alındıklarına işaret eder.
6. *inçü, mantu, tegeltü* ; *salbur, salkum* kelimelerinin de OM.'nm ilk devrelerinde alınmış olmaları gerekir. Çünkü birincisi dışında, hepsi Anadolu ağızlarında bulunmaktadır. Ayrıca, *mantu, tegeltü*'de korunan, *inçü* ("inci" mânasındaki Türkçe kelimenin bulaşması ile) ve *salkum*'da yuvarlaklaştırılan ünlüler, Osmanlılar için ayırtlayıcı ses özellikleridir. *salkum* < *salkun* < *salkın* gelişmesindeki *Un* > *Um* kelimelerin eskiliğini işaret eder. *tegeltü* ve aynı kökten gelen *tegele*'deki *-ege-* gurubu henüz *e'e* olmadığından OM.'nm başlangıç devresine ait olmalıdır.

7. *çomak, çoman, çomar* kelimelerinin *çokmak, çokman, çokmar*'dan daha önce ödünçlenmiş olmaları gerekir. Gerçekte bu ilk üçü Kıpçakçada ve Anadolu ağızlarında tesbit edilmiştir. Birincisi Orta Türkçede görüldüğü gibi *çamak* ve *çamar* biraz sonra Orta Farsçada da geçmektedir. *çoki- > çokı- > çogı > çogu- > çog- > çō-* gelişmesi *-k- > -g-* bakımından Kıpçak ve Oğuzcada ortaktır. Bundan başka yine Kıpçakçada *OG > OV* için misaller bulunmaktadır. Öyle ise bu kelimeler daha OM.'nın başlarında Kuzey ve Güney Türk şivelerine geçmiş bulunmaktadır.
8. *aga, çerge, sokur*, hem ağızlarda hem de metinlerde yaygın bulunuşu, tanıklarının eski oluşu *-K- > -G-* ve *ç-* ile *c-* nin substitution'u gibi fonetik özellikler dolayısı ile listedeki ödünçlemelerin en eskileri olmalıdır.

B. Orta Mogolcanın ortalarına doğru geçen kelimeler :

1. *alak, belek, çokmak* (bununla ilgili olarak *çokman, çokmar*), *iremek* kelimeleri, *çokmak* ve öbür türevler dışında oldukça eski olmak gerekirse de OM.'nm ilk devirlerine kadar gidemeyeceklerini sanıyorum. Böyle düşünmemin sebebi daha çok tanıkların ait olduğu yerlerdir. Bunların arasında *belek* ve *iremek* belki eski Kıpçak göçmenler ile ilgilidir. Öbürlerinin kaynağının ise Çağatayca olması gerekir.
2. *kancuga, küregen* kelimeleri Osmanlıca'ya henüz *K - > G-* olmadan girmiş olmalıdır. Ağızlardaki tanıklar bu görüşü desteklemektedir. Bununla birlikte ikinci kelimenin *g-* ile de görülüşü iki ayrı ödünçleme devresi olduğuna işâret eder. Şu halde daha yeni olan şeklin yakın tarihlerdeki göçlerle ilgili olmasını gerektirir ki kelimenin tesbit edildiği yerler bunu desteklemektedir.
3. *borçin, mogolçin, uran* ve belki *çigre* Osmanlıca'ya Çağataycadan edebiyat yoluyla aktarılmış olmalıdır.
4. *car, caru < carū < caru'u < carugu* ve *dulda* kelimeleri Anadolu ağızlarında genişçe bir alanda kullanıldığı halde Osmanlıcanın eski metinlerinde yalnız kısa bir süre için görülür. Bu sebeple bu iki kelimenin Türk Dilinin başka bir şivesini konuşan ve Anadoluya yerleşen eski ve daha sonra yeni göçmenlerle ilgili olması gerekir.
5. *nakılla-* (daha yeni olan *naşille-*) ve *ulus* kelimeleri, Çağataycadan yazı yolu ile farklı devirlerde girmiş olmalıdır.

C. Orta Mogolcanın son veya Yeni Mogolcanın ilk devresinde geçenler :

1. Eldeki tanıklara göre *eme* ve *ılgadur* kelimelerinin Osmanlıca'ya nisbeten yeni bir devirde girmiş olmaları gerekir. Bu kelimeler nâdir şekillerdir.
  2. *şahrem*, *şerha* kelimeleri, *si-* > *şi-* > *şa-* gelişimindeki en son değişiklik dolayısı ile, Osmanlıcaya kesin olarak OM.'nın sonunda veya YM.'nin başında girmiş bulunmalıdır.
- D. *güderi* kelimesi Farsça'nın aracılığı ile ve nisbeten yakın bir devirde alınmış olmalıdır. Çünkü tanıkları çok geriye gitmediği gibi ağızlardaki veriler de sağlam değildir.

Osmanlıcada Mogolca kelimeler

1. <i>aga</i>	26. <i>kadan-</i>
2. <i>alak</i>	27. <i>kalkan</i>
3. <i>belek</i>	28. <i>kancuga</i>
4. <i>borcin, borcin</i>	29. <i>kotan</i>
5. <i>bosun, bos</i>	30. <i>küregen</i>
6. <i>böke</i>	31. <i>mancuk</i>
7. <i>büdre-</i>	32. <i>mantu</i>
8. <i>cankı</i>	33. <i>mogolçin</i>
9. <i>car</i>	34. <i>nahille-, nakılla-</i>
10. <i>cerge(len-)</i>	35. <i>noyan</i>
11. <i>çılbur</i>	36. <i>oram</i>
12. <i>çigre</i>	37. <i>otaga</i>
13. <i>çokmak</i>	38. <i>salbur</i>
14. <i>çokman</i>	39. <i>salkum</i>
15. <i>çokmar</i>	40. <i>sırtak</i>
16. <i>çomak</i>	41. <i>sokur</i>
17. <i>çoman</i>	42. <i>şahram, şahrem</i>
18. <i>çomar</i>	43. <i>şarha, şerha</i>
19. <i>dulda</i>	44. <i>talı</i>
20. <i>eme</i>	45. <i>tavulga, tugulga</i>
21. <i>göre</i>	46. <i>tegele</i>
22. <i>güderi</i>	47. <i>tegeltü</i>
23. <i>ılgadur</i>	48. <i>ulus</i>
24. <i>inçü</i>	49. <i>uran</i>
25. <i>iremek, iremik</i>	50. <i>yosun</i>